

پوختەى توێژینهوهكان

یهكهمین كۆنفرانسە نیۆدهولەتیە میژھومە كورد
له ئاوێنە دەستتووس و بەلگەنامەكاندا

كۆنفرانسی هاوبەشی زانكۆی سلیمانسی و زانكۆی جیهان-سلیمانسی

رۆژانی ۱۵-۱۶/۰۲/۲۰۲۲

<https://hkcmd2022.univsu.edu.iq/>

ناوهندی كوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و لیکۆئینهوهی ئەکادیمی

دیدگای كۆنفرانس

ئەوہى له مېژووى سىياسى و كۆمەلایەتى كوردستاندا، بەدیده كرىت ئەوہىپە كه هەژموونى گېرانهوہە كانى دراوسېكان و رۆژھەلاتناسان بەسەر ئاراستەى ئەرشىف و مېژووى كوردستاندا له مېژووى خودى مېژوونووسانى كورد كاریگەرتره. ئەزموونى ولاتانى وەك ئېران، توركيا و عىراق له ئەرشىفكردنى بەلگەنامە و گېرانهوہى مېژووى خۆياندا چەندىن هەنگاو له پېش كوردستانهوہ بوون. هۆكارىكى سەرەكى ئەم بەرەو پېش چوونەیان، دەگەرپتەوہ بۆ هەبوونى ئەرشىفكى نىشتمانى و كاركردن تېیدا بە ئاراستەى گېرانهوہى تايبەت بە خۆيان لەژێر رۆشناپى ئەرشىفى بەلگەنامە و دەستئووسە كانياندا، بۆیە گرنگیدان بە ئەرشىف و هەولدان بۆ بونیادنانى ئەرشىفكى نىشتمانى و هاندانى توێژەران بۆ كاركردن لەسەر دەستئووس و بەلگەنامە كانى نىوخۆ و دەرەوہى كوردستان، كاركردنە بۆ بونیادنانى گېرانهوہەى كى نىشتمانى بابەتیاى كوردستانى و هەنگاویكە بە ئاراستەى كۆكردنەوہى ئەرشىفى پەرتەوازەى كوردستان.

لەم پیناوشدا گرنگە ئاراستەى كاركردن لەسەر سى ئاست بېت :

- ۱- روانگەى تیۆرى بۆ دەرخستى بايەخى ئەرشىف و پتویستى ئەرشىفى نىشتمانى.
- ۲- ساغكردنەوہى ئەرشىف و بەلگەنامە نىوخۆپى و دەرەكیبه كانى پەيوەست بە كورد و تېهەلكىشكردن و بەبناغە كوردیان بۆ توێژینەوہ هەنووكەپى و ئایندەبیه كانى بواری مېژوو.
- ۳- كاركردن لەسەر رووداوى جوگرافىای مېژووى و كەسایەتیه سىياسى و كولتوریه كانى نيو مېژووى كوردستان و دەرخستى رۆئیان لەسەر بنەماى بەلگە و دەستئووسە كانیان.

ئامانجى كۆنفرانس

- ❖ هەولدان بۆ بونیادنانى ئەرشىفكى نىشتمانى و دەرخستى رۆئى ئەرشىف له پاراستن و ویتاكردنەوہى مېژووى كوردستان.
- ❖ هاندان و هەولدان بۆ پاراستنى میراتى نوسراو، زارەكى و بەلگەپى كوردستان.
- ❖ هەولدانىك بۆ دەرخستى پېگەى دەستئووس و بەلگەنامە كان له دووبارە نووسینەوہى مېژووى كوردستان و دەرھینانى لەژێر هەژموونى گېرانهوہى نەتەوہ سەردەستە كان و رۆژھەلاتناسان.
- ❖ بايەخدان بە مېژووى ناوچەپى، كەسایەتى و رووداوه كۆمەلایەتیه كاریگەرە پەراوێزخراوہ كانى مېژووى كوردستان.
- ❖ هەولدان بۆ دۆزینەوہ، ساغكردنەوہ و توێژینەوہى دەستئووس و بەلگەنامە كان.

سەرپەرشتیاریانى

سەرۆكى زانكۆى سلیمانى
سەرۆكى زانكۆى جیهان- سلیمانى

پ.د. رەزا حەسەن حسیڤ
پ.ی.د. ئومید رەفیع فەتاح

لیژنه‌ی زانستی کۆنفرانس

پ.ی.د. رېیوار زهینه‌دین	زانکۆی جیهان-سلیمانی- سه‌رۆکی لیژنه‌ی زانستی
پ.ی.د. کۆزاد محهمه‌د ئەحمه‌د	زانکۆی سلیمانی- بېیاردەری لیژنه
پ.ی.د. ئامانج حه‌سه‌ن ئەحمه‌د	زانکۆی سلیمانی
پ.ی.د. دلشاد عه‌زیز مارف	زانکۆی سلیمانی
پ.ی.د. عه‌دنان عه‌بدولقادر کامل	زانکۆی سلیمانی
پ.ی. حه‌سین حه‌سه‌ن که‌ریم	زانکۆی سلیمانی
پ.ی.د. ئه‌یسماعیل شه‌مس	زانکۆی ته‌باهه‌باپی / ئێران
پ.ی.د. حه‌سه‌ن زه‌ندیه	زانکۆی تاران / ئێران
پ.ی.د. فه‌ره‌یدون نووری	زانکۆی رازی / کرمانشان / ئێران
پ.ی.د. ئازاد حاجی ئاقایی	زانکۆی ئازاد / ئێران
پ.د. به‌کر بیچه‌ر	زانکۆی ئه‌ربه‌کان / تورکیا
پ.د. فاردان فۆسکانیان	زانکۆی ده‌ولته‌تی به‌ریفان / ئه‌رمینیا
م.د. هه‌ردی مه‌هدی میکه	ناهه‌ندی کوردستان / زانکۆی سلیمانی

لیژنه‌ی ئاماده‌کار

د. هه‌ردی مه‌هدی میکه	سه‌رۆکی لیژنه
م. ئه‌ژی ئازاد ئەبویه‌کر	م.ی. دژوار ئەنوه‌ر ئەحمه‌د
م.ی. عه‌دنان ئەحمه‌د فه‌تاح	م.ی. هه‌ورامان فریق کریم
م.ی. هێمن ره‌شید ئاغا	م.ی. قاسم محهمه‌د فه‌ره‌ج
م.ی. یاسین ته‌ها محهمه‌د	م.ی. چرۆ شه‌هاب مارف

ته‌وه‌ره‌کانی کۆنفرانس

- ❖ رۆل و بێویستی هه‌بوونی ئه‌رشیفی نیشتمانی کوردستان.
- ❖ میژووی کوردستان له ئه‌رشیفی ولاتاندا.
- ❖ ساغکردنه‌وه‌ی ده‌ستنووس و به‌لگه‌نامه‌کانی په‌یوه‌ست به کوردستان.
- ❖ پێگه‌ و پشکی که‌سایه‌تی و زانایانی کوردستان له ئه‌رشیفی ئه‌وانی دیکه‌دا.
- ❖ وێناکردنه‌وه‌ی میژووی ناوچه‌یی، که‌سایه‌تی و گشتی کوردستان له‌نیو ده‌ستنووس و به‌لگه‌نامه‌کاندا.

زمانه‌کانی کۆنفرانس

کوردی (سه‌رجه‌م زا‌ره‌کان)، عه‌ره‌بی، فارسی، تورکی و ئینگلیزی.

رهوشی ئابووری و سیاسی دیاربه کر له ژیر روشنایی گه شتنامه کانی سهردهمی عوسمانیدا

پ.د. سه عدی عوسمان ههروتی
dr.saadi.harui@hotmail.com

دیاربه کر له سهردهمی عوسمانیدا شارێکی گهوره و ناوهندی ویلایه تیکی عوسمانی بوو، که وتبووه سه رینگا سه ره کییه کانی گواستنه وه و هاتوچۆ، بۆیه له م سهردهمه دا چه ندين گه پیده سهردانیان کردوو. وهك: ههردوو گه پیده ی عوسمانی (ئهولیا چه له پی/ ناوه راستی سه ده ی چه فده م) و (عالی به گ/ نیوه ی دووه می سه ده ی نۆزده میه م). ههروه ها گه پیده ی فه ره نس ی- (ژان ئۆنه ر) که له سالی ۱۷۴۳ دا هاتوو ته شاره که. له گه ل ههردوو گه پیده ی ئینگیزی (کینییر/ ۱۸۱۳) و (ولیه م هیود/ ۱۸۱۷)، ههروه ها دوو ئه مریکی (هۆراشیۆ ساورگییت) و (ئاساهیل گرانت) که له سالی ۱۸۳۹ دا گه شتیان بۆ دیاربه کر کردوو. سه رباری (مبچهر سۆن/ ۱۹۰۷) ی بریتانی و چه ندانی تر. له م توێژینه وه یه دا هه ولمانداوه له رینگای زانیاری ئه م گه پیدانه وه روشنایی بچه ی نه سه رباری ئابووری و رهوشی کارگیڕی- سیاسی شاری دیاربه کر له سهردهمی عوسمانیدا. له سه ره تای توێژینه وه که دا ئه م گه پیدانه مان ناساندوو که سوودمان له گه شتنامه کانیان وه رگرتوو. دواتر باسی باری ئابووری کراوه و له ویدا کشتوکال و ئاژه لدار ی له گه ل پیشه گه ری و کاری دانیشتووان، ههروه ها رینگاکان و چالاکی بازرگانی، توێژینه وه یان له باره وه کراوه. له کۆتاییشدا ئه و زانیاریانه خراونه ته روو که په یوه ندییان به لایه نی کارگیڕی- سیاسی شاره که وه هه یه.

کلێله وشه کان: عوسمانی، دیاربه کر، گه پیده، گه شتنامه، رهوشی ئابووری و سیاسی

The Economic and Political situations in Diyarbakir In light of the travel books of the Ottoman era

The city of Diyarbakir (Amade) was a large city and center of an Ottoman Vilayet in the Ottoman era, and it was located on one of the main transport routes. So many of the travelers visited it, including: the Ottoman travelers (Evliya Celebi/ the mid-17th century) & (Ali bek/ the second half of the 19th century). And the French traveler (Jean Otter), who visited the city in 1743. As well as (Kinneir/ 1813) and (William Heude/ 1817) which they comes from England. Also the tow Americans (Horatio Sawthgate) and (Asahel Grant), whom traveled to Diyarbakir in 1839. In addition to the (Soan/ 1907) of England, and others. In this research, we attempted to shed light on the economic and administrative-political situations in Diyarbakir during the Ottoman period, using the information of those travelers. At the beginning of the research, we identified the travelers who have benefited from their books. Then we discussed the economic situation; which included: agriculture & animal husbandry, crafts, the works of the population, as well as trade routes and exchanges. At the end of the research, we presented information on the administrative - political situation of Diyarbakir.

Keywords: Ottoman, Diyarbakir, traveler, travel book, Economic and Political situations

تاوتووی و شه‌نوکه‌وکردنی ده‌ستنوسی میژووی زهند (نووسی؛ میرزا ره‌زی ئاشتیانی)

پ. ی. د. حه‌سه‌ن زه‌ندیه

Email: zandiyehh@ut.ac.ir

له‌ دوای مردنی نادرشا و کۆتاییهاتن به‌ ده‌سه‌لاتی ئه‌فشار، هۆزی زهند و قاجار دوو رکا به‌ری سه‌ر سه‌ختی یه‌کتر بوون بۆ به‌ده‌سته‌پێنانی ده‌سه‌لات. ئه‌گه‌رچی قاجاره‌کان له‌ دوای کیشمه‌کیشه‌ درێژخایه‌نه‌کان، له‌ کۆتاییدا بالاده‌ستی سیاسی که‌ریم خانی زهندیان قبول کرد؛ به‌لام مه‌رگی که‌ریم خان و جه‌نگه‌کانی جینشینی، هه‌لێکی زێڕینی خسته‌ به‌رده‌م قاجاره‌کان بۆ ئه‌وه‌ی سه‌ودای ده‌ستگه‌یشتن به‌ ده‌سه‌لات له‌ رێگای زالبوون به‌سه‌ر زنده‌کان، به‌پینه‌دی. به‌ هاتنه‌سه‌ر ده‌سه‌لاتی خانه‌دانی قاجار، ئه‌گه‌رچی ژبانی سیاسی زهند کۆتای پێهات و هه‌وله‌ په‌رش و بلاوه‌کانیان بۆ گه‌رانه‌وه‌ی ده‌سه‌لات بێتاکام بوو؛ به‌لام قاجاره‌کان به‌رده‌وام وه‌ک رکا به‌ر، دوژمن و به‌هه‌لستکاریکی سه‌ر سه‌خت له‌ به‌جیماوانی زهند ده‌یانروانی و له‌م ڕووه‌وه‌ مامه‌له‌یه‌کی توندوتیژیان له‌ گه‌لێان گرت به‌ر و ئه‌وانیان بۆ ناوچه‌ جیاوازه‌کان دوورخسته‌وه‌. پێده‌چیت ئه‌م بابته‌، له‌ هۆکاره‌کانی گرنگیدانی میژوونوسان و ده‌قه‌ میژووبیه‌کانی سه‌رده‌می قاجار به‌ هۆز و خانه‌دانی زنده‌کان بووبیت. یه‌کیك له‌م ده‌قانه‌، میژووی زهند له‌ نووسی میرزا ره‌زی ئاشتیانی، نووسه‌ری به‌همه‌ن میرزا، شازاده‌ی قاجاری و کوری عه‌بباس میرزا-یه‌ که‌ له‌ سه‌رده‌می محهمه‌دشای قاجار له‌ ساڵی ۱۲۹۵ کۆچی نووسراوه‌. ئه‌م ده‌ستنوسه‌ که‌ تا ئیستا لێکۆلینه‌وه‌ و راستکردنه‌وه‌ی بۆ نه‌کراوه‌، بۆ تیگه‌یشتن له‌ سیاسه‌تی قاجاره‌کان به‌رامبه‌ر به‌ هۆز و حکومه‌تی زهند و تواندنه‌وه‌ی ئه‌م خانه‌دانه‌ جیگه‌ی بایه‌خدا نه‌.

کلێله وشه‌کان: هۆزی زهند، که‌ریم خان، شیراز، قاجار، ئاقا محهمه‌دخان، نادرشای ئه‌فشار

A Critical Investigation of the Historical Manuscript if Zandieh History (by Mirza Razi Ashtiani)

After the death of Nader Shah and the deterioration of the Afsharid dynasty, the Zand and the Qajar tribes competed to obtain power in Iran. After protracted struggles, the Qajars put an end to the conflicts between his successors gave the opportunity to the Qajars to overcome the Zands. When the Qajars considered the Zands as their rivals. Therefore, the forced the Zand's tribe to be exiled and dispatched in different parts of Iran. Probably this is one of the reasons for the Particular attention of the historiography of the Zand tribe by the Qajars. Among these histories, Zandieh History by Mirza Razi Ashtiani, the secretary of Bahman Mirza, the Qajar prince and son of Abbas Mirza, is a prominent work written in the era of Mohammad Shah Qajar in 1259 (A.H.). This manuscript has not been critically investigated or edited so far. The manuscript is significant in understanding the Qajar's approach to the tribe and the dynasty of Zandieh and displays how the Zandieh dynasty was deteriorated.

Keyword: Zand tribe, Karim Khan, Shiraz, Qajar, Agha Mohammad Khan, Nader Shah Afshar

شیخ تاهیر شوشی و به‌لگه‌ نووسراوه‌کانی له‌سه‌ر ده‌ستنووسه‌کان

ا.م.د. حمزة طاهر محمد الشوشی

Hamza.mohammed@uod.ac

شیخ شوشی ئیکه ژوی کۆما به‌هرمه‌ند کۆ چه‌ندین به‌ره‌مه‌ین پر به‌ها ل پاشخۆ هیلاینه ب خه‌ته‌کی زۆری جوان. نیزیکی (۵۰) ده‌سخه‌تان ل پاشخۆ هیلاینه و ب ئەندازه‌کی ریکوپیکی خه‌ملاندینه، هن جاران هزر و نۆچه‌یین دیرۆکی و پێشنیازین خۆ دگه‌ل دارێژینه، کۆ ده‌رگه‌هان فه‌دکه‌ن بۆ فه‌ کۆلینین که‌سانین بسپۆر. فه‌ کۆلینامه ژ دۆ به‌شان پیک ده‌یت: به‌شی ئیکي: ژباننامه و وه‌رگرتنا زانیی، خالا ئیکي: په‌یدابۆن و ناف و ئویجاخ، خالا دووی: ژیار و وه‌رگرتنا زانیی، خالا سیی: سه‌یدا و ماموستاییت وی، خالا چاری: بیروک و ره‌وشه‌نیریاوی، خالا پینجی: به‌ره‌مه‌یت وی، خالا شه‌شی: قوتابیییت وی، خالا هه‌فتی: که‌ساتی و په‌یفه‌ندیت وی، خالا هه‌شتی: نه‌ساخی و مرناوی. به‌شی دووی: ده‌سخه‌تاوی (فرائض المنهج) و گرنگیدانا شوشی ب هونه‌ری خه‌تی و نه‌قش و نیگارا، خالا ئیکي: پیناسه‌ک بۆ کتیپي و شروقه‌ کرنین وی ل سه‌ر کتیپي، خالا دووی: شاره‌زایاوی ده‌ونه‌ری خه‌تیدا، خالا سیی: گرنگیدان و چاقدیری و جزیه‌ندکرناوی بۆ کتیبان، خالا چاری: خه‌ملاندن و جووانکرنا ده‌سخه‌تین خۆ، خالا پینجی: چه‌ند نمونه ژ بنه‌جه‌کرنا دیرۆکان، خالا شه‌شی: چه‌ند په‌سین جوان ل سه‌ر ده‌سخه‌تان.

کلێله وشه‌کان: شیخ تاهیر شوشی، ده‌ستنووس، به‌لگه‌نامه، کولتور

Sheikh Thir Al-Shoushi and his Documents on the Manuscripts

The Sheikh Al-Shoushi is one of those elite who left for us works and manuscripts written by him in his beautiful handwriting and who built his thought and creativity. He was passionate about the types of Arabic calligraphy and its aesthetics and its wonderful production, although he did not read this art as a study by a professor or a specialized course.

It is my pleasure here to introduce to you a personality from the Bahdinan region who has excelled in various mental and transportation sciences, leaving us a scientific legacy of nearly fifty books of his handwriting, authoring, organizing, investigating, marginalizing and commenting, as well as through his creativity in decoration, aesthetic engineering, binding his books, rubbing them and decorating them in what suits them. It contains valuable social observations, private memories, criticism and general guidance, and historical and political documentation of some of the events that he witnessed, all with high credibility without fear or prejudice. The Kurds, which prompts us to delve into its details, analyze and preserve it from damage and loss.

Keywords: Sheikh Al-Shoushi, manuscript, document, culture

دور و إهتمام علماء و أمراء إماره‌ به‌دینان
للحفاظ علی المخطوطات الأدبیه والتاریخیه الكرديه
١٥٣٣_ ١٨٤٢

هیرش کمال الریکانی

Hersh.k.rekani@gmail.com

میرگه‌ها به‌هدینان (ئامیدی) کو ئیک ژ نافدارترین میرگه‌هین کوردی یه یا کو بو ماوه‌ی نیزیکی ٦٠٠ سالان حوکمداری کری ، دقوناغین جودا جودا دا هژماره‌کا زانا و میرین خودان زانین په‌یدا بوینه کو شوون تهلین وان د بواری گرنگیدانا ب زانین و تیگه‌هشتن و ره‌وشه‌نیری ددیارن ، نه‌خاسمه رۆل و گرنگیدانا وان ب ده‌ستنقیسان و زنده‌باری ده‌ستنقیسین زانستین شه‌ری گرنگیه‌کا هه‌زی دایه‌ دیرۆک و به‌ره‌مه‌مین ئه‌ده‌بیاتا کوردی ژی ، ئه‌ف فه‌کۆلینه بزافه‌کا رژده‌ ل سه‌ر وان بزافین زانستی یین زانا و میرین میرگه‌ها به‌هدینان د بواری ژینگوتی دا رۆله‌کی باش و به‌رکه‌فتی تیدا گه‌یای ، فه‌کۆلین ماوه‌ی دنابه‌را (١٥٣٣_ ١٨٤٢ ز) بخۆفه‌ دگرت ، ئه‌فه‌ ژی پشت به‌ستن ل سه‌ر ده‌ستنقیسین هژماره‌کا زانا و میرین میرگه‌هی و ژنده‌رین ره‌سه‌ن ، فه‌کۆلین ل سه‌ر دوو ته‌وه‌ران هاتیه‌ دابه‌شکرن:

ئیک : رۆلی زانایین کورد ل به‌هدینان د نقیسین و پاراستنا ده‌ستنقیسان دا.
دوو : رۆل و گرنگیدانا میرین به‌هدینان بو نقیسین و پاراستنا ده‌ستنقیسان.

کلله وشه‌کان: میرگه‌ها به‌هدینان ، زانا و میر ، ده‌ستنقیس ، دیرۆک و ئه‌ده‌ب.

**The Role and Interest of Scholars and Princes of the Emirate of Bahdinan
To preserve Kurdish literary and historical manuscripts
1533_ 1842**

The Emirate of Bahdinan (Amadiya), which is considered one of the most famous Kurdish emirates that ruled for nearly 600 years, gave a number of scholars and princes who knew it and its importance in manuscripts, in addition to manuscripts of legal sciences and various sciences that gave great importance to the history and products of Kurdish literature. Their works and productions are very important in the field of Kurdish literature and historical events, this research is a serious attempt and deals with the scientific movement of scholars and princes of the Emirate of Bahdinan in the aspects and fields mentioned, the research period contains between (1533-1842), the researcher relied on the original manuscripts For a number of scholars, princes and original sources, the research consists of two axes :

First: The role of Kurdish scholars in writing and protecting manuscripts.

Second: The role and interest of the princes of Hadinan in writing and preserving manuscripts.

Keywords: Emirate of Bahdinan, scholars and princes, manuscripts, history and literature.

به‌سه‌رهاتی کتێبخانه‌ی میرانی ئه‌رده‌لان

پ.ی.د. سه‌باح حه‌سه‌ینی

sabahhosseini@yahoo.com

میژووی کورد، به‌ تابه‌ت میژووی ئه‌ده‌یی کوردی گه‌لیک نه‌پنی و ونی تێدایه. له‌م میژوووه‌ دوور و درێژهدا به‌شیک زۆر له‌ و رووداوانه‌ی له‌ کۆمه‌لگای کوردیدا روویانداوه، تو‌مار نه‌کراون و ئیمه‌ ئه‌مرۆ ئاگامان له‌ زۆربه‌یان نییه. له‌ کوردستاندا میرانی ئه‌ده‌بدۆست و لایه‌نگری کتیب زۆر بوون که له‌ کتیبخانه‌کانیاندا هه‌زاران به‌رگ کتیبی ده‌گمه‌ن و نایاب هه‌بووه که له‌ دوا‌ی خۆیان پرژ و بلاو بوونه‌ته‌وه و هه‌ر یه‌ک که‌وتوو‌نه‌ته‌ شوێنیک و به‌شیک زۆریش له‌ و پاشماوه‌ له‌ناو چوو. ب‌نه‌ماله‌ی میرانی ئه‌رده‌لان که‌ زیاتر له‌ شه‌شسه‌د سا‌ل ده‌سه‌لاتداری به‌شیک گ‌رنگ له‌ کوردستان بوون، یه‌ کتیب که‌ ب‌نه‌مالانه‌ بووه که له‌ ناویاندا چه‌ندین که‌سایه‌تی ئه‌ده‌بدۆست هه‌بووه که شاعیر و بنووس بوون، یه‌ک له‌وانه‌ ئه‌مانو‌للا خانی دووه‌م ناسراو به‌ «غولامشاهان» دوایین میری ئه‌رده‌لانه که سالی ۱۲۸۳ ی کۆچی مانگی مالاوایی له‌ ژبان کردوو. له‌ دوا‌ی کۆچی غولامشاهان و کۆتاییهاتی ده‌سه‌لاتی میرانی ئه‌رده‌لان کتیبخانه‌ی ب‌نه‌ماله‌ی ئه‌رده‌لان و به‌شیک زۆر له‌ مو‌لک و ما‌لی دیکه‌ی غولامشاهان هه‌راج ده‌کریت و ده‌فرۆشیت. ئه‌م تو‌نێنه‌وه‌ با‌سیکه‌ له‌ سه‌ر به‌سه‌رهاتی ئه‌م کتیبخانه‌ به‌ پشت به‌ستن به‌ یادداشتی چه‌ن ده‌ستنوسیک.

کلێله وشه‌کان: غولامشاهان، میرانی ئه‌رده‌لان، ده‌ستنوس و کتیبخانه

The fate of the library of the Miran Ardalan family, relying on the information contained in several manuscripts

Author: Dr. Sabah Hosseini Abstract: The history of Kurdistan, especially the history of Kurdish literature, has many obscure and dark points. In this distant history, many events that took place in Kurdistan have not been recorded and we are not aware of them. There have been many who have had thousands of rare books in their libraries, and after their death, these rare libraries have been scattered and a volume of them has been uprooted, and many of them have been destroyed princes, who ruled part of the Kurdish region for more than six hundred years, among whom were a number of literary and poetic people. One of these people is Amanullah II, known as Gholam Shah Khan, who passed away in 1284 AH. After the death of Gholamshah Khan and the end of the rule of the Ardalan dynasty, the library of this dynasty and a significant part of Gholamshah Khan's property will be auctioned. This article tells the story of this library through notes in several manuscripts

Keywords: Gholam Shah Khan, Amiran Ardalan, Manuscripts and Library

کتیبخانهی دهستنوسی حاجی مهلا عهبدوولای چروستانی لیکۆلینهوهیهکی وهسفی

پ. ی. حسین حهسهن کهریم

ئه م توژیینهوهیه تایبهته به لیکۆلینهوه و پیرستی وهسفی دهستنوسهکانی کتیبخانهی زانای کورد مامۆستا مهلا عهبدوولای چروستانی. توژیینهوهکهمان له دوو باس پیکهاتوو، باسی یه کهم بریتییه له خستنهرووی ژیانی کهسی و زانستی مامۆستای چروستانی، تئیدا پایه، لیهاتووپی، توانای زانستی، ئاکاری بهرز و دلسۆزی بۆ دین و زانست و خزمهتی بهرچاوی له کۆمهنگهدا خراوتهوه روو؛ که تهدریس و وانهوتنهوهی ناوبراو بۆ ماوهی نزیکه ۶۰ سال نیشانهی دیاری خزمهتی ئهون. وپرای ئه مه، نووسه بووه و چهند دانراوی بهپیزی هه.

باسی دووهم پیرستی وهسفی دهستنوسهکانی نیو کتیبخانه کهیهتی. ئه م دهستنوسانه زۆریهیان به خهتی خۆی یاخود باوکی نووسراونهتهوه. ئیمه جگه له دهستنوسهکان سهراوهی دیکه مان به کارهیناوه و سوودمان لیبینوه. تا ئیستا نزیکه ۲۵۰ دهستنوسمان له ریگه ی بنه مائه کهیهوه بهرچاو کهوتوو، له م توژیینهوهیهدا ناوی دهستنوس، دانهر و نووسهروهه -ئه گهر هه بیت-، له گه ل ژماره ی په ره، جۆری خهت، پیناوه ی په ره کان، په رنگیان، په رنگی مره که بی نووسینه که و ژماره دپری هه ر لاپه ره یه کمان دیاری کردوو.

له کۆتایی توژیینهوه که دا گه یشتینه ئه و دهره نجامه ی کتیبخانه ی دهستنوسهکانی حاجی مهلا عهبدوولای چروستانی، یه کیکه له کتیبخانه دهوله مند و پرپایه خهکانی کوردستان، جۆری کتیه کان و شیوازی نووسینه وه و په راویزه زانستییهکانی سهریان، دهرخه ری ئاستی بهرزی زانستی و فراوانی بواری گرنگیدانی ناوبراون. به و هیوایه ی پیرستی دهستنوسهکانی کتیبخانه که ی کردنه وه ی دهرگا بیت له سه ر لیکۆله ران و توژیهران تا کو سوودی لیبینن.

کلله وشه کان: کتیبخانه ی دهستنوس، مهلا عهبدوولای چروستانی، دهستنوس.

Mula Abdullah Chrwstani's Handwritten Library

This research is about handwriting books of a Kurdish scientist Mula Abdullah Chrwstani. We have reached approximately 150 handwritten books from his family until now. The name of the handwritten, author(if there is one), page number, type of writing, size of papers, color of inc, and line numbers have been mentioned for each page. His scientific ability and loyalty for religion and science that he presented for community has been added after we define his biography.

In this research, except of his handwritings, which mostly written by himself or his father (Mula Abdul-Raheem Chrwstani) we got other sources and take advantage of them. It is obvious that his handwritten library is one of the richest in Kurdistan. Moreover, Mula Abdullah had given lectures more than 60 years in the private religious schools for free. Beside lectures, he has had books.

Keywords: Mula Abdullah Chrwstan, Handwritten Library, Handwritten.

بابانزاده مستهفا زیهنی (۱۸۵۰-۱۹۲۹): ژیان و رۆئی ئیداری و رۆشپیری له دهولته تی عوسمانیدا

م.ی. سامان مستهفا رهشید

samanrasheed84@gmail.com

مستهفا زیهنی کوری حوسهین بهگه له بنه ماله ی بابان، له سالی (۱۲۶۶ ک - ۱۸۵۰) له سلیمانی له دایکبووه. له قوتابخانه بنه ماکانی زانست و له لای مامۆستای تایبه تیش زمانه کانی: تورکی، عهره بی، فارسی و فیهی خۆپندوو و توانیوو یه تی به زمانه کانی عهره بی، فارسی و کوردی بئاخفی و به تورکیش بنوسیت. بابانزاده مستهفا زیهنی که سێکی دهولته مهاداری گرنگ بووه له دهولته تی عوسمانیدا و له ماوه ی ژیانیدا له چه ندين پۆستی ئیداری گرنگدا کاری کردوه، هم وهک موته سه پریرف و هم میش وه کو والی، له گرنگترین ئه و جیگایانه ی وهک موته سه پریرف کاری تیاندا کردوو: (که ره بلا، قۆزان، گوموشخانه، به رات، بوردور، نه رابلوسی شام، ئه نتالیا، بۆلو). دواتریش وهک والی: (ئه ده نه، یانیا و حیجاز) دیاری کراوه و وهک والی فه رمانه وایه تی کردوو. مستهفا زیهنی یه کێک بووه له سیما دیاره کانی ئیداره ی دهولته تی عوسمانی له کۆتاییه کانی سه ده ی نۆزده و سه ره تای سه ده ی بیسته مدا. ناوبرا جیا له وه ی رۆئی ئیداری گرنگی بینیوه له و پێگه ئیداریانه ی چه وهک موته سه پریرف و چه وهک والی کاری تیدا کردون، خاوه نی چه ندين دانراوی گرنگه که به زمانی تورکی عوسمانی نووسیونی و چاپ و بلاوی کردوو نه ته وه، له وانه ش: (علم و اسلام، اسلامده خلافت، قوای معنویه، توسیع مازونیت). زیهنی دوا ی خۆی شه ش مندالی به جیه تیشته وه، کورپه کانی رۆئی پێشره و و گرنگیان بینیوه له بواره کانی: په روه رده، فیرکردن، رۆشنیری، رۆژنامه وانی و ئیداره ی دهولته تدا. دیارترین کورپه کانی: (بابانزاده ئه حمده نه عیم) که مامۆستای فه لسه فه و ده رووناسی بووه له زانکۆی ئه سته مبول و یه که مین که س بووه له دهولته تی عوسمانیدا هه ستاوه به وه رگێرانی سه حیعی بوخاری له عهره بییه وه، چه مکه فه لسه فییه کانی له فه ره نسیه وه کردوه به عوسمانی و خاوه نی چه ندين کتیب و نوسراوی گرنگه. هه رچی ئیسماعیل حه قی بابانزاده ی شه یه کێک بووه له نوسه ر و رۆژنامه نووسه دیاره کانی سه رده می خۆی له ئه سته مبولدا و توانیوو یه تی بگاته پله ی وه زیری مه عاریف (په روه رده).

کلپه وشه کان: بابانزاده مستهفا زیهنی، دهولته تی عوسمانی، ئیداره ی دهولته ت.

Mustafa Zihni: His Life, Administrative and Cultural Roles in Ottoman Empire

Mustafa Zihni is a son of Hussain Beg from Baban Clan (family), who was born in Sulaimaniya in (1266 AH- 1850 A.D.), in school he studied basic of sciences and by tutor he learnt Turkish, Arabic and Persian languages, meanwhile he studied Islamic Law (Jurisprudence). He was an important statesman in the Ottoman State, through his entire life he worked in too many vital post as an administrator and governor. The most position, where he worked as administrator was: Karbala, Qozan, Gumushkhana, Barat, Burdur, Tarablus of Sham, Antalya, Bolu. Also the places he ruled them as governor were: Adana, Yaniya and Hijaz.

Needless to say, he was one of the distinguished features in the Ottoman State administration in the final phase of 19th century and the beginning of 20th century. Beside his managerial hard work, he has had many written work, to name few of them, who he wrote in Ottoman Turkish: Ilm w Islam, Islamda Khalafat, Qawai Maanawya, Tawsia Mazuniyat. Mustafa Zihni has had six children, the male ones played vital role in the education, learning, journalism, cultural and managerial fields in the Ottoman State. One of his prominent son was Babanzadah Ahmmad Naaim, who was taught philosophy and psychology in Istanbul University, also he was the first one who translated (Sahih Bukhari) from Arabic to Ottoman Turkish, in addition to that he translated philosophy concepts from French. And also, he has had some important books and written. The other prominent son, among his children, was named Ismail Haqii Babanzadah, who mentioned as one of the well-known journalist and author in his era in Istanbul, with that he could become education minister.

KeyWords: Babanzadah Mustafa Zihni, the Ottoman State, State Administration, Babanzadah.

ههولیک بۆ نووسینهوهی ژیان و بهسههراتی دۆسفی یاسکه (۱۵۹۳-۱۶۳۰)

ئیرهج مورادی باقلاوایی

نووسینهوهی میژووی کورد بهتایبهت بهرههه می ئهدهیی شاعیران و زانایانمان، بههوی پرژوبلاوی دهستنوس و بهنگهکانیان هیشتا وهک پیویست یهک نهخراوتهوه و نهنوسراوه. یهک لهوانه یوسف یاسکهیه (مردن: ۱۰۴۰ کۆچی / ۱۶۳۰ ز.). یاسکه (کورتکراوی یاسهمین) کارهکه و نانکهری قهلاوی پاننگان له سهردهمی ههلوخانی ئهردهلندا بووه. ئهویبش شیعی ههیه و دهکریت وهک یهکهه شاعیری قوتابخانهی شیعی گۆران ئهژمار بکریت. یوسف لاویکی جوانخاس، دهنگخۆش و سهماکارێکی نمونه بووه و به مامۆستای بی-ویتهی سیاچهمانه دادهنریت. له مندالییهوه له گهگهل خان ئهحمده خان خویندوویتهی و گهوره بووه. واتا هه مان ۱۰۰۰- ۱۰۰۲ کۆچی له دایک بووه. له شیعیکیدا باسی بهندکرانی له زیندانی (خان ئهحمده خان خانی ناموهر). کردووه و خۆی به یوسفی چایی کهنعان شوبهاندووه. سهراوه میژووییهکان باس لهوه دهکهه کاتیک دهنگوی پیوهندی دلداری نیوان کلوزهر هاوسهری خان ئهحمده خان و یوسف یاسکه بلأو بووتهوه، خان سههرتا زیندانی و دواپی زیندهبهچالی دهکات. ئهه شاعیره لهسه زاری خهتک به یوسف یاسکه، ویسوو یاسکه، یوسف یاسکه و وسوو ئاسکه ناسراوه. له سهرحهه ناچهکانی ئهردهلان، ههورامان و شارهزور باس و چیرۆکی یوسف یاسکه هیشتاکه لهسه زاراندا ماوه. له پال سهراوه و دهستنوسهکان، گپرانهوهکانیش بهشیک له ویتهی ژیبانی ئهه شاعیره مان بۆ راست دهکههوه. چیرۆکی بهسههراتی یوسفی یاسکه جیا له گپرانهوهی سهرزاران، هیشتاکه له باس و ناونیشانی شوینههاری جوغرافیایی و میژوویی چهند شوینی کوردهواریدا بهرچاو دهکهویت، وهکوو شاخی ویسووتهلشن و چنارهکهی ویسوویاسکه له له ژیران، قهلاوی وسوو ئاسکه له دهربهندی زمکانی لای رانییه، یاگهه ویسووی یاسکه له مهلهخوردی زهلم، کانی خان ئهحمده خان (شوینی لادانی خان و یوسف یاسکه) له ئاواپی بهلهبزانای لای نهوسوو، شوینی زیندهبهچالی یوسف ئاسکهی بهرانبهه تهختی خان ئهحمده خان له زهلم و گۆری ویسووی یاسکه له شاخی کۆسالان. ئههههولیکه بۆ یهکخستنهوهی ژیبانی ئهه شاعیره له توپی سهراوه، دهستنوس و گپرانهوهکان.

وشه کلیلهکان: ئهردهلان، ههلو خان، شاعه باسی سهفهوی، کلوزهر خاتون، دهستنوس، زهلم، پاننگان

An attempt to write the life and biography of Yousef Yaskeh (1593-1630)

The writing of Kurdish history, especially the literary works of poets and scholars, has not yet been done in a unified manner due to the scattering of documents and writings. For example, Yousef Yaskeh is one of those poets. Yusuf also studied with Khan Ahmad Khan at Qala School. The poems of Yaskeh and Yousef have been recorded in the old Manuscript. Yusuf was a handsome boy, a good songwriter and dancer, and is known as the unrivaled master of Siachmaneh. In one of his poems, which he recites with his mother Yaskeh, he talks about his imprisonment in Khan Ahmad Khan prison. Historical sources have written about the love affair between this poet and Khan Ahmad Khan's wife. He has been imprisoned for this reason. The love story of Yousef Yaskeh can be heard in Ardalán, Shahrzour and Horaman regions. The story of this lover is heard in different geographical areas and is seen in places such as the castle, mountain and tomb of Yousef Yaskeh in these areas. In this article, an attempt has been made to compile the life and biography of the famous poet Yousef Yaskeh according to documents, sources and oral traditions.

Keywords: Ardalán, Halokhan, Shah Abbas Safavi, Kolahzar Khatoon, Zalm, Palangan

ئامانجی بزوتنه وه که ی شیخ عوبه یدولای نه هری له ژیر رۆشنای ئه رشیفی به لگه نامه کانی عوسمانیدا

Avni Kılıç

avnikilic@artuklu.edu.tr

له سه دهی ۱۹ دا ئیپراتۆریه ته کان دابه شبوون، سه دهی ۱۹ بوو به سه دهی ده رکه وتنی چه مکه کانی وه ک نه ته وه و ئه تنیک و روودانی ئه و لیکترازانانی هۆکاره که یان ئه تنیکی بوو. وه ک له ئه وروپا روویدا، له ده ره وه ی ئه وروپاش ئیپراتۆریه ته فره نه ته وه کان ده ستیان به هه لوه شان وه و لیکترازان کرد و ده ولته تی نه ته وه پی نوی دروستبوون. ئه م گۆرانکاریانه کاریگه رییان له سه ر پیکهاته ی فره نه ته وه پی ده ولته تی عوسمانیش هه بوو. حکومه تی عوسمانی که ده یویست ریگه له لیکترازی خۆی بگریت، به مه به ستی به هیزکردنی حکومه تی ناوه ندی، ده ستی به کۆمه لیک چاکسازی کرد و له ئه نجامدا به له ناوبردی میرنشینه کوردیه کان هه ولی به هیزکردنی ناوه ندی دا. هیزی دیکه ی وه ک شیخه کان ده ستیان به پرکردنه وه ی ئه و بۆشای ده سه لته کرد که به سپینه وه ی میرنشینه کوردیه کان له سه ر شانۆی میژوو دروستبوو. له م کاته شدا شیخ عوبه یدولا ده رکه وت که له ساداتی شیخانی نه هری بوو.

شیخ عوبه یدولا له چاره کی کۆتای سه ده ی ۱۹ دا، له دژی خراب به رپوه به ری عوسمانی و به تایبه ت ئیرانی، نارهبازیه تی ده ربهری و له کۆتایشدا به ریگا و میکانیزی خۆی ده ستی به جوله نه وه کرد تا کو ئه م ره وشه رابگریت. جوله نه وه که چه ندیک له گۆشه نیگای شیخ عوبه یدولا وه ناسه رکه وتوو بووبیت، تا ئه مرۆش ئامانجی شیخ چی بووه مایه ی گفتوگو و ناکۆکیه. ئیمه هه ول ده ده یان له چوارچیوه ی ئه و نووسینانه ی که له لایه ن فره مانبه ری قونسولخانه و نوینه ری ولتانی رۆژئاوا که له م سه رده مه دا له ناو ده ولته تی عوسمانیدا له ئه رکا بوون و به تایبه تیش ئه و راپۆرت و هه والانه ی په یوه ستن به ده رگا و پیگه ره سمیه کانی ده ولته تی عوسمانیه وه، ئه وه روون بکه ینه وه ئایا ئه م بۆچوونانه ی که باگراوندیکی ئایدۆلۆژیان هه یه و پشتیان به هه ندیک ئارگیۆمینت به ستوو تا چه ند راستن و ئامانجی شیخ به رامبه ر عوسمانی و ئیران چی بوون؟

کلله وشه کان: شیخ عوبه یدولای نه هری، عوسمانی، ئیران، به لگه نامه ی عوسمانی، نه ته وایه تی

The Purpose of the Sheikh Ubeydullah Nehrî Revolt

The 19th century was the era in which empires began to disintegrate, concepts such as nationality and ethnic belonging gained importance, and divisions based on ethnic belonging were experienced. Separations from multinational empires has occurred and new nation-states have begun to form in Europe as well as outside Europe. The multinational structure of the Ottoman Empire was also affected by these changes. The Ottoman government, which wanted to prevent separation from the empire, implemented a series of reforms in order to strengthen the central government, and eventually tried to strengthen the center by eliminating the autonomous Kurdish mirs. With the disappearance of mirs from the stage of history, another power, sheikhs, began to fill their place. In this period when chaos and turmoil prevailed in the region, Sheikh Ubeydullah from Hakkari, one of the sheikhs of the Sadatê Nehrî, gained importance in region.

Sheikh Ubeydullah complained about the mismanagement of the Ottoman and especially the Iranian government in 1880, and finally, he led an uprising to put an end to this bad course with his own methods. Although the uprising was not successful for the sheikh, the purpose of the sheikh is still debated in academic circles today. The degree of reality of these claims, what the sheikh aimed for in his revolt against Iran and the Ottoman Empire, were tried to be explained by examining the correspondence and reports of the western missionary and consular officers working in the region, and especially the Ottoman official authorities.

Keywords: Sheikh Ubeydullah Nahri, Ottoman, Iran, Ottoman Document, nationalism

سه‌ره‌ئدانی مه‌همه‌ت هه‌رفاتی ئاغا له‌ روانگه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی کورد و ناستوری

مه‌مه‌د سه‌بری ده‌نیز

mdeniz@artuklu.edu.tr

"سه‌ره‌ئدانی مه‌همه‌ت ئاغا هه‌رفاتی" له‌ هه‌کاری و ده‌ورووبه‌ری که له‌ کاتی شه‌ری قرم روویدا، له‌ به‌نگه‌نامه‌کانی ئه‌رشیفی ئه‌و سه‌رده‌مه‌دا رووبه‌ریکی فراوانی گرتووه. له‌ کاتی شه‌ردا، روسیا به‌ ئامانجی داگیرکردنی ده‌ورووبه‌ری هه‌کاری، په‌یوه‌ندی به‌ عه‌شیره‌ته‌ کورد و مه‌سیحیه‌ نیشته‌جێکانی ناوچه‌که‌وه‌ کرد. وه‌ک ده‌رئه‌نجامیکی ئه‌م په‌یوه‌ندییه‌، عه‌شیره‌ته‌ کورد و مه‌سیحیه‌کانی ناوچه‌که‌ له‌ گه‌ل روسیا وه‌ک ده‌سه‌لانداری نوێی ناوچه‌که‌، راسته‌وخۆ دژی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی عه‌سمانی و ناراسته‌وخۆش دژی به‌ریتانیا سه‌ره‌ئدانیان کرد. له‌ کاتی سه‌ره‌ئدانه‌که‌دا عه‌شیره‌ته‌ کورد و مه‌سیحیه‌کان پێکه‌وه‌ کاریان ده‌کرد. ده‌رکه‌وتنی به‌درخان به‌گ به‌ ماوه‌یه‌کی که‌م دوا‌ی ئه‌و هێشه‌ سه‌ریازیانه‌ی کرانه‌ سه‌ر مه‌سیحیه‌کانی هه‌کاری، مایه‌ی سه‌رنج و تێپامانه‌.

کلێله وشه‌کان: هه‌کاری، مه‌همه‌ت ئاغا هه‌رفاتی، کورده‌کان، ناستوریه‌کان.

The Hırvatalı Mehmet Ağa Revolt in Terms of Kurdish-Nestorian Relations

The "Hırvatalı Mehmet Ağa Rebellion", which was effective in Hakkari and its surroundings during the Crimean War, took a wide place in the archive documents of the period. During the war, Russia came into close contact with the Kurdish and Nestorian tribes residing in the region in order to occupy the Hakkari environs. As a result of this contact, Kurdish and Nestorian tribes rebelled against the Ottoman central authority and indirectly against England under the leadership of Croatian Mehmet Ağa and Patriarch Mar Şimun, allied with Russia, which they thought was the new ruler of the region. During the rebellion, Kurdish and Nestorian tribes acted together. The rebellion is remarkable because it took place shortly after Bedirhan Bey's military operations against the Nestorians of Hakkâri.

Keywords: Hakkâri, Hırvatalı Mehmet Ağa, Kurds, Nestorians

HELBESTVAN Û WERGÊR EMÎN YUMNÎÊ SILÊMANIYÊYÎ Û BERHEMÊN WÎ

YUNUS DEMİR

yunus.demir@student.asbu.edu.tr

Bajarê Silêmaniyê piştî ku di sala 1784an de ji aliyê Îbrahîm Paşayê Baban ve hat avakirin di demeke kin de bû navendeke ilm û çandê. Di sedsala 19. de ji bajarê Silêmaniyê gelek kesên rewşenbîr derketine û di sîstema dewleta Osmanî de ji rêveberiyên payebilind heta xebatên rewşebîrî di gelek karan de cih girtine. Ji van kesên burokrat û rewşenbîr yek jî Mihemed Emîn Yumnîyê (1845-1924) ji xelkê bajarê Silêmaniyê ye ku di dewleta Osmanî de ji wergêriyê heta şebenderî û dadgeriyê di gelek karûbarên cihê de cih girtiye. Emîn Yumnî ji ber wezîfeya xwe ya li Wezareta Karên Derve ya împaratoriya Osmanî li gelek cihan xebitiye, herwiha tim bi edebiyat û zanistê re mijûl bûye. Ew di nav qadên edebiyatê de herî zêde bi şîir û hikayeyan re mijûl bûye. Wî bixwe bi navên *Terkib-i Bend* û *Perde-i Estrar* du kitêbên şîirê nivîsîne û dîwana Hafizê Şîrazî texmîs kirine. Herwiha wî çend heb kitêbên hikayeyan ji Farişî wergerandine. Heta niha xebatek li ser jiyana vî rewşenbîrê ku gelek berhemên hêja nivîsîne û wergerandine, nehatiye kirin û ew zêde nehatiye naskirin. Di çarçoveya vê xebatê de, jiyana Emîn Yumnî dê bê vekolîn û dê berhemên wî û wergêranên wî yek bi yek bêne nasandin.

Peyvên sereke: Emîn Yumnî, Silêmanî, navdarên Kurd, Stenbol, wergêr.

POET AND TRANSLATOR EMIN YUMNÎ FROM SULAYMANIYAH AND HIS WORKS

After the city of Sulaymaniyah was founded in 1784 by the Emir of Baban, İbrahim Pasha, it soon became a center of science and culture. In the 19th century, many intellectuals came out of Sulaymaniyah and became pioneers in many fields from high-ranking administrators to scientific-cultural studies within the Ottoman state system. One of these bureaucrats and intellectuals from Sulaymaniyah is Emin Yumnî Efendi, a poet, writer and translator who worked in many jobs in the Ottoman state, from civil servants to translators, from consulates to judicial judges (1845-1924). Emin Yumnî has been to many countries due to his duties in the Ottoman Ministry of Foreign Affairs and has always been busy with literature and science during these times. Emin Yumnî has two poetry books named *Terkib-i Bend* û *Perde-i Estrar* and he wrote these works in Turkish and takhmîs (rewrote) the diwan of Hafiz-ı Şîrazî in Persian. He has also translated several story-based books from Persian to Turkish. No scientific study has been conducted on Emin Yumnî's works and life, and he has not been properly introduced to the scientific world. In this study, Emin Yumnî's life will be examined and the works he wrote and translated will be introduced one by one.

Keywords: Emin Yumnî, Sulaymaniyah, İstanbul, Kurdish intellectual, translator.

دامه زران دنی ئه رشیفی میژووی زاره کی و گرنگی له نووسینه وهی میژووی هاوچه رخی کورددا

پ.د. سامان حسین ئه حمه د

saman.abdullah@univsul.edu.iq

میژووی زاره کی، ئه و میژووه یه، ژیان له چوارچێوه ی خودی میژوودا دروست ده کات و بواره کانی میژوو فراوانتر ده کات، که تهنه بایه خ به میژووی سیاسی و سه ربازی نادات، به لکو میژووی سه رجه م کایه کانی ژییانی مرؤفایه تی له خۆده گریت، ههروه ها ئه و میژووه یه، که ریگا نادات نه بوونی سه رچاوه و به لگه نامه ی نووسراو بینه هۆکاری له ناوچون یان پشتگوینخستی رووداوه میژووییه کان، به لکو له ریگی گه واهیده ره زاره کییه کانه وه هه ول ده دات ئه و که موکوریانه پر بکاته وه. میژووی زاره کی یه کێکه له و کایانه ی، که هه ر له سه ره تاوه میژوو پشتی پێ به ستووه، هه ر له میژووی کۆنه وه تا ناوه راست و نوی، به لām له میژووی هاوچه رخدا بایه خ و گرنگی به ئاستیکی زۆر زیادی کردووه، به تایبه تیش دوا ی رووداوه کانی جهنگی جیهانی یه که م و دووه م و زۆربوونی رووداو و کاره ساته کان، که به شی زۆریان پێویستیان به تۆمارکردن بوو، به لām ده قی نووسراو له باره یانه وه نه بوو، واتا ئه وانه ی ئاواره بوون، ئه وانه برسی بوون و ئه وانه ی له داره ستانه کاند مانه وه هتد، زانیارییه کی ئیجگار زۆری میژووی له سینه یاندا بوو، به لām بێنه وه ی تۆمار کراییت و بووبیت به که رهسته یه ک بۆ نووسینه وه ی میژوو، هه ر بۆیه لێره وه گرنگی کۆکردنه وه ی (گه واهیه زاره کییه کان) ها ته پێش و ده ستکرا به کۆکردنه وه و کار له سه ر کردنیان له هه ریه ک له ئه مریکا و ئه وروپا و ئه رشیفکران و دواتر وه ک سه رچاوه ی میژووی کاربان له سه ر کرا .

کلێله وشه کان: میژووی زاره کی، ئه رشیفکردن، میژووی هاوچه رخی کورد، میژووی کۆمه لایه تی

Establishing the Archive of Oral History and Its Value in Writing the Modern History of Kurds

Saman Hussein Ahmad

Oral history is that kind of the history in which life will be created within the framework of history itself and expands the fields of history, which does not only care about political and military history, but also includes the history of all aspects of human life, as well as that history, which does not allow the lack of written sources and documents to become a reason for the destruction or neglect of historical events, but through oral witnesses, they try to fill out these shortcomings. The oral history is one of the events that the whole history has relied on since the beginning, from the Middle Ages and to the present, but modern history has paid special attention to the value of it, particularly after the events of the both world war I and II, and the increase in incidents and disasters, most of which needed to be recorded, but there were no written texts about them, it means that those who were displaced, those who were starved and who have been left in the forests. Etc. There had been a wealth of historical data in their chest, but none of it had been recorded or utilized. As a result, the significance of beginning oral testimony emerged and began to be acknowledged in America and Europe, where it was archived and subsequently worked on as a source of history.

Keyword: Oral History, Documentation, Contemporary History of Kurd, Social History.

میژووی زاره کی؛ یاده و هری کۆمه لێ و میژووی په راویز خراوه کان

پ.ی.د. کامهران محمد قادر

Kamaran.qadir@univsul.edu.iq

میژووی زاره کی بواریکی توێژینه وه و میتوێیکه بو کۆکردنه وه، پاراستن و رافه کردنی دهنگ و یاده و هری ئه وه کهس و کۆمه لانه ی له روداوه کانی رابردوودا به شدارییان کردوه. هاوکات کۆنترین جوړی توێژینه وه ی میژووییه و پیش میژووی نووسراو که وتوووه، له گه ل ئه وه شدا به تازه ترین جوړی توێژینه وه داده نریت، چونکه هه ر له چله کانی سه ده ی بیسته مه وه هه ستا به به کاره یانی نامیری تو مارکردن. له م توێژینه وه یه دا باس له په ره سه ندنی میژووی میژووی زاره کی کراوه و هه ولدراوه رۆلی یاده و هری کۆمه لێی مرۆفه په راویز خراوه کانی کۆمه لکه له دروستکردنی میژوودا ئاشکرا بکریت. هاوکات هه لۆیسته له سه ره ئه وه کراوه که ئه وه میژووه وه ک به ره هه لستکار و دژیک میژووی نووسراو خۆی نمایش کردوووه و هه ولی گۆرینی بنه ره تی (رۆل) و (واتا) ی میژووی داوه، واته میژووییه کی توندی هه لچوو بووه، که (زاره کی) کردوو ته به ره هه لستکاری (نووسراو). ئه وه ئه رکه شی له میانه ی به دیموکراتیکردنی میژوودا ئه نجامداوه، واته له میانه ی گه راندنه وه ی بو گه ل، لێزه وه ئه گه ر میژووی نووسراو گوزارشتکردن بێت له ژیان، ده سته که وت و پاله وانیتی پاشا و سه ره کرده کان، ئه وا میژووی زاره کی میژووییه کی کۆمه لایه تییه، به و واتایه ی خه لکی خۆیان دوانگه یه کیان بو گوزارشتکردن ده بێت، ئه مه ش ئه وه ده گه یه نیت ئه م میژوووه میژووی چینه بیده نکه کانی کۆمه لکه یه .

کلێله وشه کان: میژووی زاره کی، میژووی نووسراو، یاده و هری کۆمه لێ، په راویز خراوه کان

Oral history, Community Memory and the History of the Marginalized

The oral history is a field of research and a method for collecting, protecting, and transmitting the vote and remembering those people and communities who participated in the past events. At the same time, it is the oldest type of historical research that has been written before history, and it is considered the latest type of research, because it has been using recording devices in the 1940s.

In this research, the historical development of the oral history has been discussed and the role of memory has been tried. At the same time, it has been emphasized that this history has shown itself as an opposition to written history and has tried to change the basics of the role and the meaning of history, this means harsh history, which made the (oral) against (written). The task it has done in the middle of democratizing history means that returning to the people, here if the written history is an expression of life and achievements and the championship of the kings and leaders, that is the oral history is the social history, which means that their people will have a deadline for expression, and this means that this history is the history of the silent classes of society.

Keywords: Oral history, Written history, Community Memory, Marginalized.

ئه‌رشیفه‌گه‌رای ئایدۆلۆژی؛ خسته‌ه‌رووی په‌یکه‌ربه‌ندییه‌کی چه‌مکی له‌ بونیادی میژوویه‌کی به‌نگه‌ ته‌وه‌ر

پ.ی.د. یونس قربانی

younes.ghorbanifar@gmail.com

ئه‌م توێژینه‌وه‌یه، هه‌ولی داوه‌ گریمانه‌یه‌کی باو له‌ لیکۆلینه‌وه‌ میژوویه‌کاندا بخاته‌ ئالنگارییه‌وه؛ ئه‌ویش ده‌سته‌واژه‌ی هه‌قیقه‌تی میژووی له‌ به‌نگه‌ و میراته‌کانی زۆرینه‌ی نووسینه‌کانی میژوو. ده‌سته‌واژه‌یه‌کی له‌م شیویه‌ له‌سه‌ر مه‌عریفه‌ناسی پۆزیتیفیستی له‌سه‌ری بونیاد نراوه‌ و ته‌نھا له‌ چوارچیوه‌ی پارادایمی نه‌ریتی میژوونوسی و به‌ تایبه‌ت رێچکه‌ی رانکه‌یی، ره‌وایه‌تی خۆی وه‌رگرتوه‌، به‌لام پارادایمه‌ نوێکان به‌ خسته‌ه‌رووی ره‌خنه‌ی بونیادی هه‌له‌وه‌شینه‌روه‌ و په‌خانگی‌کردنی دیدگی پۆزه‌تیفستی، له‌گه‌ڵ جه‌خت‌کردنه‌وه‌ له‌سه‌ر گووتاری مه‌عریفه‌ی میژووی، ئه‌م بابه‌ته‌ به‌ به‌ره‌می پڕۆسه‌یه‌کی دۆزینه‌وه‌یی- داھینه‌رانه‌ له‌ قه‌له‌م ده‌دات. له‌م روانگه‌یه‌وه‌ زه‌مینه‌سازی ده‌ق و به‌ره‌مه‌پێنانی له‌ به‌سته‌ریکی کۆمه‌لایه‌تی و کولتوری تایبه‌تدا، ئه‌م پڕۆسه‌یه‌ وه‌ک په‌ک به‌ره‌می ئایدۆلۆژی له‌قه‌له‌م ده‌دات. به‌ره‌مه‌پیک که‌ له‌که‌کردنی ئه‌و له‌ ئه‌رشیفدا، بارگۆران به‌سه‌ر چیه‌تییه‌که‌یدا نایه‌ت. به‌تایبه‌ت ئه‌وه‌ی که‌ "سیاسه‌تی ئه‌رشیف" و "رێنماییه‌کانی ئه‌رشیف‌کردن" ئه‌م به‌ره‌مه‌ ده‌کاته‌ که‌ره‌سته‌یه‌کی خاوی ئه‌رشیفه‌گه‌راییی ئایدۆلۆژی. ئه‌م توێژینه‌وه‌ به‌ پالپشت به‌ کۆمه‌لایه‌تی به‌ کۆمه‌لایه‌تی به‌لگاندنی تیۆری و لیکۆلینه‌وه‌ی دوو نمونه‌، په‌یکه‌ربه‌ندییه‌کی چه‌مکی له‌باره‌ی میژوویه‌کی به‌نگه‌ته‌وه‌ری له‌ کرۆکی کاری خۆیدا جێ‌ک‌دوو‌ه‌ته‌وه‌.

وشه‌ کلێبیه‌کان: ئه‌رشیف، ئه‌رشیفه‌گه‌راییی ئایدۆلۆژی، کوردستان، ناسیۆنالیزمی ئێرانی

Ideological Archivism; Presenting a Conceptual Conformation of a Slanted Archival History

The following essay aspires to challenge a banal hypothesis in historical research; the phenomenon of inserting skewed historical data in documents and archives. This phenomenon is based on positivistic epistemology, and only in the traditional paradigm of historiography, in particular Ranke's approach, is legitimate. Utilizing deconstructive criticism and contesting the positivistic perspectives, novel paradigms deem historical knowledge as an exploratory-inventive process, and put a special emphasis on its discursive structure. From this perspective, text generated in a particular social and cultural context construed as an ideological product. Accumulating this product in archives would not alter its nature to any extent. In particular, "the politics of archives" and "archiving instructions" convert this product into a raw material for ideological archivism. This essay is comprised of a set of theoretical argument as well as two case studies, giving a conceptual conformation of the construction of document-based history.

Keywords: Documentation, Ideological Archivism, Kurdistan, Iranian Nationalism.

الوثيقة وأهميتها في كتابة التاريخ (دراسة نظرية)

ا.م.د. هیوا عزیز سعید

Email: hiwa.saeed@univsul.edu.iq

بواری میژوونوسی کایه‌یه‌کی گزنگ و هه‌ستباری پرۆسه‌ی خۆبونیادنان و به‌نه‌ته‌وه‌بوونی هه‌ر کۆمه‌ل و گروپێکی مرۆبیه، له‌م پیناوه‌شدا که‌ره‌سته‌کانی کۆده‌کاته‌وه و به‌کاربانه‌هێنیت. به‌نگه‌نامه‌کان له‌و که‌ره‌سته میژوویانه‌ن که له‌پرۆسه‌ی میژوونوسیدا بایه‌خ و مشتومرێکی زۆر و گه‌وره‌ی له‌سه‌ره، چونکه وه‌ک هه‌ندیک پینانویه زۆربه‌ی کات ده‌ربهری مانا راسته‌وه‌خۆکانی هه‌لوێست و رووداوه‌کان و هه‌لگری نزیکتین وینه‌ی دۆخ و سه‌رده‌مه‌کان. له‌ به‌رانبه‌ردا کۆمه‌لێکی دیکه‌ باس له‌ جۆراو جۆری به‌نگه‌نامه‌کان ده‌که‌ن. له‌و سۆنگه‌یه‌وه ئه‌م توێژینه‌وه‌یه روونکردنه‌وه و ناساندنی به‌نگه‌نامه و جۆره‌کانی و تیروانی قوتابخانه میژوونوسییه‌کان بۆ پیگه‌ی به‌نگه‌نامه له‌ کایه‌ی میژوونوسیدا به‌ئامانج ده‌گریت، هاوکات هه‌لوێده‌ات چۆنیتی مامه‌له‌ له‌ گه‌ل به‌نگه‌نامه‌کان روونده‌کاته‌وه. له‌م سه‌ریه‌نه‌وه جۆره‌کانی به‌نگه‌نامه چین؟ توێژه‌ران چۆن مامه‌له‌یان له‌ گه‌ل کردووه؟ رۆلی به‌نگه‌نامه له‌ بواری میژوونوسیدا چیه‌؟ ده‌که‌ینه‌ ته‌وه‌ره و بابه‌تی توێژینه‌وه. به‌میتۆدیک شیکاری ره‌خنه‌پی، سوود له‌ سه‌رچاوه ئینگلیزی و عه‌ره‌بیه‌کانی تایبه‌ت به‌م بابه‌ته‌ وه‌رگیراون.

کلێله وشه‌کان: به‌نگه‌نامه، میژوونوسی، میژوو، سه‌رچاوه‌ی میژووی، میژوونوس

The Significance of the Document in Historiography

Historiography is a sensitive and important field in the nation-building process, through which researchers gather raw materials. The document is one of the sources which have a great impact at the Historiography, and since it is a residing material among researchers and specialists, we find wide and methodological variations hovering round it, specifically in determining the documentary importance. The document isn't confined to the positivist theory of history, which relies on written documents only, however is going beyond the written to antiquities and remains, whether physical, written or even oral. From this point of view, we attempt to define and clarify the document, define its concept, indicate its types and the agreed and different opinions about it, in order to determine the extent of its impact at the Historiography, and how to deal with it. We identified the problem of the study by raising several questions, such as: What is the definition of a document and its types? And how do researchers deal with it? What is the location of the document in writing history? The method followed on this study is the analytical and critical method, drawing on Arabic and English sources and references.

Keywords: Document, Historian, History, Historiography, Primary Source, Secondary Source

ئەرشیفی نهوتی بهریتانی (BP Archives)، سهراوهیه ک بۆ میژووی هاوچهرخێ باشووری کوردستان

پ.ی.د. دلشاد عمر عبدالعزیز

dr_dilshad73@uokirkuk.edu.iq

ئەرشیفی نهوتی بهریتانی (BP Archives) له زانکۆی واروییکله شاری کۆفنتری به یه کتیک له دهزگا ئەرشیفه تایبه ته کانی کۆمپانیای نهوتی عێراقی سنوورداری (I.P.C) داده نریت، که سنووری کارکردنی ئەم کۆمپانیایه له گیلگه نهوتیه کانی که رکوکدا بوو به تایبه تی له سالی ۱۹۱۱ تا کو خۆمالی کردنی کاره کانی له لایه ن حکومه تی عیراقیه وه له سالی ۱۹۷۲، گرنگی ئەم دهزگا ئەرشیفیه تایبه ته له وه دایه که گه نجینه یکی فراوانی جۆراوجۆر به لگه میژووه کانی کۆکردۆته وه که به سه دان ههزار به لگه نامه ی (نووسراو، وینه و نه خشه) مه زنده ده کریت، که سوودێکی زانستی ئیجگار به توێژه ران ده به خشتیت بۆ نووسینه وه ی میژووی ئابووری و کۆمه لایه تی و جالاکیه جۆراوجۆره کان له شاره کانی باشووری کوردستان له سه ده ی بیستم دا، بۆیه به گرنگی داده نریت توێژینه وه یکی ئە کادیمی له سه ر ئەم دهزگا ئەرشیفیه بکریت بۆ ئاشنا بوونی توێژه ران به م گه نجینه به لگه نامه ن، ئەمه سه ررای وه ک پاشخانێکی که لتۆری گرنگه بۆ قوناغێکی دیاریکراوی میژووی باشووری کوردستان داده نریت، که تا کو ئیستا پتویسته لیکۆلینه وه و رونکردنه وه ی زیاتر له سه ر بکریت، به و پتیه ی تا کو ئیستا توێژینه وه یکی ئە کادیمی له سه ری نه کراوه، بۆیه به پتویست زانرا توێژینه وه یکی میژووی له سه ر ئەم دهزگا ئەرشیفیه بکریت بۆ زانیین و ده ستینشان کردنی گرنکترین به لگه کان له سه ر میژووی ئابووری و کۆمه لایه تی شاره کانی باشووری کوردستان له ماوه ی کارکردنی کۆمپانیای نهوتی عێراقی سنوورداری له گیلگه نهوتیه کانی که رکوک له ماوه ی سالانی ۱۹۱۱-۱۹۷۲، له رینگای خستنه رووی زانیاری له چوار ته وه ری سه ره کی توێژینه وه که، ئەمانه و سه ررای ئەنجامی لیکۆلینه وه و پێشنامه یه کان.

کلیمه وشه کان: ئەرشیف، نهوت، بهریتانی، باشوری کوردستان، که رکوک

The BP Archive is a Source for the Study of Contemporary South Kurdistan's History

The BP Archives, located at the University of Warwick in Coventry, Britain, is one of the most important archival centers of the Iraq Petroleum Company Limited, which has worked in the Kirkuk oil fields since 1911 until it was nationalized in 1972 by the Iraqi government, where its archive of documents is one of the most important historical sources that provide researchers with hundreds of thousands of various documents (documents, photos, maps and atlases) on the economic and social history of the cities of southern Kurdistan. An important history of southern Kurdistan that still needs a lot of in-depth and detailed. In the absence of a specialized study about it, we preferred to present a historical study about it and introduce its most prominent documents about the economic and social cities of southern Kurdistan during the period of work of the Iraq Petroleum Company Limited in the Kirkuk oil fields during the years 1911-1972, through the three main topics of the study, in addition to a conclusion. And recommendations and a summary of the research in English.

Keywords: Archives, Petroleum, British, South Kurdistan, Kirkuk.

سیاسه‌ته هۆزییه‌کانی په‌هله‌وی یه‌که‌م له هه‌مبه‌ر هۆزی گولباغییه‌کان

مه‌نسور ئەحمه‌دی

ahmadi.mansur01@gmail.com

پاش کوده‌تاکه‌ی ره‌زاشا له سالی (١٢٩٩ هه‌تاوی) و دامه‌زراندنی پاشایه‌تی په‌هله‌وی ره‌زاشا به ئاراسته‌ی چربوونه‌وه‌ی ده‌سه‌لات له سه‌رتاسه‌ری وڵاتدا ده‌ستی به رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی هۆز و خێله‌کان کرد. به‌گشتی، به مه‌به‌ستی چاره‌سه‌ری کیشه‌ی هۆزه‌کان دوو سیاسه‌تی گرت به‌ر: ده‌سته‌مۆکردنی هه‌نگاو به هه‌نگاوی هۆز و خێله‌کان و تواندنه‌وه‌ی سیستی بژیوی هۆزایه‌تی له چوارچێوه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی به‌ره‌مه‌پێنانی نوێ یان له‌ناوبردنیان و تواندنه‌وه‌ی دیاردی کۆچه‌ری و شێوازی ژبانی خێله‌کی.

سیاسه‌ته‌ خێله‌کییه‌کانی ره‌زاشا له‌سه‌ر سێ بنه‌ما راوه‌ستابوو که بریتی بوون له‌مانه:

١. قه‌لاچۆکردن و لێسه‌ندنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی خێله‌کان، ٢. نیشته‌جێکردن، ٣. له‌چه‌کدامانینیان. چیه‌تی سه‌ربازی و سنێترالیزه‌ی حکومه‌ت و تێگه‌بێشتنی نادروست له بونیادی کۆمه‌لایه‌تی خێله‌کی و پێویستی کۆچه‌ری، بوونه‌ هۆی گرتنه‌به‌ری ئەم سیاسه‌تانه‌ی که ئاماژه‌یان پێکرا. یه‌کیه‌که‌ له‌ گه‌رنگترین هۆزه‌کانی کوردستان له‌م سه‌رده‌مه‌دا هۆزی گولباغی بوو که له‌ باکوری شاری سنه و ناوچه‌کانی له‌بار بو‌ ئاژه‌نداری سارال ژبانین به‌سه‌ر ده‌برد و له‌ ده‌وروبه‌ری قه‌سری شیرین و شاره‌زور گه‌رمیان و کویستانیان ده‌کرد. ئەم توێژینه‌وه‌یه به‌ دوا‌ی وه‌لامی ئەم په‌رسپاره‌دا ده‌گه‌ریت که حکومه‌تی ره‌زاشا چ سیاسه‌تیکی له هه‌مبه‌ر گولباغییه‌کان گرت به‌ر. ئەم توێژینه‌وه‌یه به‌ به‌کارهێنانی میتۆدی توێژینه‌وه‌ی وه‌سفی. شیکردنه‌وه‌ گه‌یشت به‌م ئەنجامه‌ی که ره‌زاشا ده‌ستی دایه‌ سیاسه‌تی سه‌رکوت و کۆچی زۆره‌ملییه‌یان به‌ره‌و ناوچه‌کانی هه‌مه‌دان، ئەسه‌فه‌هان، یه‌زد و کاشان. به‌مپێیه، به‌ دوورکه‌وتنه‌وه‌ی گولباغییه‌کان له بونیادی ده‌سه‌لاتی خۆیان و په‌رته‌وازه‌بوونیان، حکومه‌ت له هه‌ره‌شه‌کانیشیان زرگاری بوو.

کلێله وشه‌کان: ره‌زاشا، سیاسه‌ته‌ هۆزییه‌کان، کوردستان، هۆزی گولباغی.

The Nomadic Policies of the Pahlavi 1 Against the Golbaghis

After Reza Khan's coup in ۱۲۹۹ and the establishment of the Pahlavi dynasty, Reza Shah confronted tribes and clans to concentrate power throughout the country. He generally pursued two policies to solve the Tribe problem: The gradual and gradual subjugation of the nomads and the integration of the tribal livelihood system in the framework of new productive relations or their elimination and the disappearance of the phenomenon of nomadism and tribal way of life. Reza Shah's nomadic policies were based on three principles, which were:

1. Torture and deprivation of nomadic power
2. Settlement of tribes and 3. Disarm them. The military and centralist nature of the government and the lack of proper understanding of the tribal social structure and the necessity of nomadism led her to adopt these policies. One of the most important tribes of Kurdistan in this period was the Golbaghis tribe, who lived in the north of Sanandaj and Saral livestock areas, and spent the summer and winter around Qasr Shirin and Shahrzour. The present study seeks to find an answer to the question of what policy the first Pahlavi government pursued against the Golbaghis.

Using a descriptive-analytical research method, this study concluded that Reza Shah pursued a policy of repression and forced relocation to Hamedan, Isfahan, Yazd and Kashan. Thus, as the Golbaghis moved away from their power and dispersed, the government got rid of the threats posed by them.

Keywords: Reza Shah, Nomadic policies, Kurdistan, Golbaghi tribe.

شارباژێر له ئه رشیفی عوسمانیدا (1851-1914)

د. بژار عوسمان ئه حمه د

bzhar.ahmed@koyauniversity.org

پ.ی.د. دلشاد عه زیز مارف

dlshadazamua@gmail.com

قه زای شارباژێر که سنوریکێ فراوانی به شی خۆره له لاتی پارێزگای سلیمانی پیکدیتیت، له ماوه ی پینج سه د سالی رابردوودا هه ر به ناوی شارباژێر و وه ک قه زایه کی سه ره به خۆ ناوی هاتوو، ئه مه جگه له وه ی له پشیش دروستکردنی شاری سلیمانی دا و تا سالی ۱۷۸۴ز. پایته ختی میرنشینی بابان بووه. ئه م توێژینه وه یه یه که م هه وێ ئه کادیمی چهره بۆ خوتینده وه بۆ بارودۆخی شارباژێر له گشت لایه نه کانه وه له به ر رۆشناپی ئه رشیفه کانی عوسمانیدا، به تایبه ت له دوا ی رووخانی میرنشینی بابان له سالی ۱۸۵۱ هه تا جه نگی یه که می جیهانی له سالی ۱۹۱۴. له م توێژینه وه یه دا هه و لده ده ین ورده کاری ناوه رۆکی ئه و به لگه نامه نه شیکه یه وه و گۆرانکاریه سیاسی و کارگێری و ئابوریه کان گه توگۆ بکه ین و به پشت به ستن به سه رچاوه میژوویه کانی تر و تۆماری گه ریده هاوسه رده مه کانیان و میژووی زا ره کی و دیدگایه کی فراوانتر بۆ تیگه یشتن له شارباژێری دوا ی رووخانی میرنشینی بابان بخره یه روو.

له م توێژینه وه یه دا میتۆدی شیکاری و خسته نه رووی به لگه نامه کانمان به کاره یناوه، به وئیش به پشت به ستن به سائنامه و به لگه نامه کانی عوسمانی و سه رچاوه کانیت

کلێله وشه کان: شارباژێر، سلیمانی، قایمقام، سیته ک، ماوه ت، که نارو.

Sharbazher (Shehr-i Bazar) in the Ottoman Archives (1851-1914)

The historical Sharbazher district covers a vast area including all the valleys, narrow plains and roughed mountains east of Sulaimani, the district called Sharbazher was the capital of Baban Kingdome until building the city of Sulaimani in 1784 AD. After the Ottomans sealed the fate of the Baban principedom in 1851 AD., the Ottomans divided the territories that was under the Babani principedom to numbers of administrative districts, among them Sharbazher (Shehr-i Bazar) district, and it was called a qaza under the Suleymaniye sanjaq in the Mosul Vilayet.

After the fall of the Babani Principedom to the fall of the Ottomans Sharbazher district was mentioned in several documents, they are not studied yet, the aim of this paper is studying this important achieve and analyze the political, administrative, social and economical details that was mentioned in these archives.

The research methodology of this study uses qualitative historical and textual analysis methods with an exploratory qualitative research design, depending on both primary and secondary sources.

Keywords: Sharbazher, Ottoman archives, Sulaimani, Sitak, Mawet, Kanaru.

ساغکردنه‌وه‌ی نامه‌یه‌کی شه‌ره‌ف کوری شا محمه‌د بو سولتان محمه‌د فاتح له ئه‌رشیفی عوسمانیدا

دانیال صابر أحمد

daniel.sabr2@gmail.com

ئه‌م توێژینه‌وه‌یه، ساغ کردنه‌وه‌ی نامه‌یه‌کی میری به‌دلیس شه‌ره‌ف کوری شا محمه‌د بو سولتان محمه‌د فاتحی عوسمانی نێردراوه که له‌لایه‌ن به‌رێوه‌به‌رایه‌تی ئه‌رشیفی عوسمانی سه‌ر به سه‌رۆکایه‌تی کۆماری وولاتی تورکیا له‌گه‌ڵ پوخته‌یه‌ک له‌زانباری په‌یوه‌ست به‌نامه‌که بلاوکراوه‌ته‌وه. جیگای ئاماژه‌یه ئه‌م به‌رێوه‌به‌رایه‌تیه ناوه‌رۆکی زانیاریه‌کانی ناو نامه‌که‌یان به‌هه‌له‌ خۆیندۆته‌وه ئیمه باوه‌رمان وایه که کۆمه‌لیک کیشه له پۆلینکردنی ئه‌م دۆکیومینته هه‌یه، که له‌وانه‌به‌ کیشه له تیگه‌بیشه‌تی ناوه‌رۆکی به‌نگه‌نامه‌که‌دا دروست بکات. بۆیه‌ گرنگه ئه‌م هه‌لانه راست بکه‌ینه‌وه. به‌تایبه‌تی ده‌رباره‌ی ناسنامه‌ی میری به‌دلیس، میژووی نامه‌که و به‌بۆنه‌ی کام سه‌رکه‌وتنی جه‌نگه‌وه میری به‌دلیس نامه‌ی پیرۆزبایی نارده‌وه.

له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا به‌ پشت به‌ستن به‌ ده‌سته‌واژه‌ میژووی و ئه‌و نازناوانه‌ی له‌ناوه‌رۆکی نامه‌که‌دا هاتوون، هه‌روه‌ها به‌هه‌سه‌نگاندن و به‌راووردکردنی سه‌رچاوه و دۆکیومینته‌کان عوسمانی هه‌ولی راستکردنه‌وه‌ی زانیاریه‌کانی ده‌رگای ئه‌رشیفی عوسمانی دراوه. ئه‌م نامه‌یه‌ رو‌شنایه‌کی زیاترمان پێ ده‌به‌خشیت بو تیگه‌بیشه‌تی و وینه‌کردنی په‌یوه‌ندی نێوان کورد و ده‌وله‌تی عوسمانی به‌تایبه‌تیش له‌سه‌ده‌ی ۱۵ ز، له‌ رێگای ئه‌م نامه‌یه‌شه‌وه ده‌توانین دووباره‌ میژووی میرانی به‌دلیس بنوسینه‌وه.

کلێله‌ ووشه: میرنشینی به‌دلیسی، ده‌وله‌تی عوسمانی، شه‌ره‌ف کوری شا محمه‌د، سولتان محمه‌د فاتح، ئه‌رشیفی عوسمانی.

Correction of the Classification of a Letter Sent by Sharaf b. Shah-Muhammed to Sultan Mehmed Fatih in Ottoman Archives

This study is about an attempt to correct the information about classifying an Ottoman document. It's related to a letter sent to the Ottoman Sultan Mehmed Fatih by Sharaf Shah-Muhammed, the emir of bidlis. However, in classifying this letter an Ottoman archivist working for The Ottoman Archives of the Prime Minister's Office has misclassified the document and added inaccurate information to the document. This misclassification may cause problems in understanding the contents of the document. So, it's important to correct these errors. The following errors have been detected by the writer: the identity of the Bidlis prince, The data of the letter and the occasion about which the letter has been sent.

This research has been facilitated due to writer's familiarity with the vocabularies and frequently used Ottoman terms and last names. We have also used relevant Ottoman documents, academic papers, and studies in several languages covering the period of the letter. This study attempts to make a contribution to the historiography of the Kurds during the 15th century in the paper we should light on the early Ottoman and Kurdish relation and provides additional information in writing the history of Bidlis Principality.

Keywords: Bidlis emirate, Ottoman Empire, Sharaf b. Shah Muhammad, Sultan Mehmed Fatih, Ottoman Archives.

به های میژووی نامه دهستنووسه کانی شیخ ماری نودی

پ. د. ئاراس محهمه د صالح
arashama70@hotmail.com

شیخ ماری نودی له نیوهی دووهی سه دهی ههژده و سه ره تا کانی سه دهی نۆزده دا، وه ک زانایه کی ئاینی و شیخیی ته ریه ت، له هه مان کاتدا وه ک درێژکراوه ی شیخانی به رزنجه که خاوه نی پیگه ی ئاینی و زانستی بوون له کوردستاندا، ئەم زانایه رۆلی کاریگه ری زۆری هه بووه له سه ر روداوه کانی رۆژگای خۆی، توانیویه تی پیگه ی ئاینی و کۆمه لایه تی خۆی به کاریبێنیت و له ناو کایه ی سیاسی و کۆمه لایه تی ئەو سه رده مه دا کاریگه ری هه بییت. شیخ ماری وه ک زانایه ک و شیخیی ته ریه ت نامه ی ناردوو ه بۆ میرو والی و کاریبه ده ستانی ئەو رۆژگاره، له ناو نامه کانییدا زۆر لایه نی زانستی و کۆمه لایه تی و سیاسی ئەو رۆژگاره ی ئاماژه پیکردوو ه، ئەو نامه ده سخه تانه هه تا ئیستا نوسخه ی ره سه نیان ماوه، هه ریۆیه باشترین به نگه ی میژووی ئەو سه رده مه ن که نامه کانی تیدا نوسراوه، هه رچه نه ده باس له وه ده کریت که شیخ ماری که سێکی نزیک ده سه لات بووه به وه هۆیه وه ژیا ئیکی باشی هه بووه، به لام ئەم نامه نه زۆریک له و بۆچوونا نه پیچه وانه ده که نه وه. به شیک له نامه کانی شیخ ماری ئاراسته ی والی به غداد و میره کانی بابان و زانایانی ئاینی کراون، هه ندیکیشیان له سنوری خێزانه که ی خۆیدا بووه بۆ کاک ئەحمه دی شیخی کوری نوسراوه، له هه موو نامه کاند ئەم زانا ئاینیه له خه می پرۆسه ی خۆبندن و خزمه تی زانست و میللته تی خۆیدا بووه، نامه ده ستنووسه کانی زانایان سه رچاوه یه کی گرنگن بۆ روونکردنه وه ی لایه ره کانی میژووی کورد، چونکه ئەو میژوو ه له کاتی خۆیدا که متر نوسراوه ته وه وه له رۆژگاری روداوه کاند تۆمار نه کراوه.

کلێله وشه کان: شیخ ماری نودی، نامه ی ده ستنووس، کاک ئەحمه دی شیخ.

The historical value of Sheikh Maarouf Nodhi handwritings

Al-Shaikh al-Nudhi lived eighty-eight year, spending eighty years in achievement, teaching and education. He was a scientist in sciences and emam in classification and categorization and his talents benefit life's alive and dead.

The Sheikh is known for the handwritings messages, and he sent them to scientists and scholars in his time, and in these messages referring to some of the facts and historical signals. Analyze and analyze and derogate a number of such messages and analyze them to show aside from the political, scientific and social situation in those days.

Keywords: Sheikh Maarouf Nodhi, Handwriting, Kak Ahmad.

ناساندنی دوو دهستنووسی بنه‌ماله‌ی نه‌قشبه‌ندییه‌کانی هه‌مروله

پ.ی. سه‌ید نه‌وید نه‌قشبه‌ندی

naghshbandinavid@uok.ac.ir

گۆندی هه‌مرۆله یه‌کێکه له ده‌یان گۆند و ناوچه له کوردستان که مه‌لّه‌ندی دین و زانست بووگن. ئەم گۆنده له سالانی ۱۸۵۰ تا ۱۹۵۰ی زایینی به هۆی مه‌دره‌سه و خانه‌قائ شیخ نه‌جمه‌دینی نه‌قشبه‌ندی رۆلێکی گرینیگی له په‌رده‌دان به زانست و ته‌ریقه‌ت له سارال و گه‌رووس و له‌یلاخ و هه‌وشار بوو. له‌م بنه‌ماله دوو ده‌ستنووسی به‌بایه‌خ هه‌بوون که له میژووی زانسته ئیسلامیه‌کان له کوردستان شیایوی فه‌خری کوردستانن. یه‌ک له‌م ده‌ستنووسانه قۆرعی ئالتوونکاری ئەمانۆلخانی والی ئەرده‌لانه که به‌خه‌تی جوان و وه‌رگێرانی به‌ فارسی شاعیری به‌ ناوبانگی ئێزانی ویسالی شیرازی نووسراوه. دووه‌میان وه‌رگێراوی کتیبی فتوح الشامی واقیدییه که به‌ هه‌ۆلی مه‌لا سادقی ئالیجانی ئیمام و خه‌تیبی گۆندی حسه‌یناوا له دوو به‌ش به‌ ناو تحفة الجلال و تحفة الشهاب نووسراوه. ئەم مه‌نزومه سی و شه‌ش هه‌زار به‌یته.

ئەم وتاره له سه‌ر ره‌وشتی وه‌سفی - شیکاری و به‌ که‌نک وه‌رگرتن له سه‌رچاوه کتیبه‌کان نووسراوه. ئامانجی ئەم وتاره ناساندنی ئەم دوو ده‌ستنووسه و نووسه‌ر و ستایلی نووسینی ئەوانه‌یه.

وشه سه‌ره‌کیه‌کان: هه‌مرۆله. تحفة الجلال. تحفة الشهاب. ئەمانۆلخانی. ویسالی شیرازی. واقیدی. فتوح الشام

Introducing two Manuscripts of Naqshbandian Hamrouleh family

Hamrouleh / Amroleh village is one of the villages of science and religion around Sanandaj city, which played an important role in the years ۱۸۵۰ to ۱۹۵۰ due to the scientific school and khaneghah sheikh najmaldin naghshbandi in promoting science and gnosticism in Saral, Gaross, Leilakh and Afshar. There are two precious manuscripts in this family that can be known as one of the greats documents in the history of science in Kurdistan. One is the gilded Quran of Amanullah Khan, the governor of Kurdistan, which is written in beautiful calligraphy and the eloquent translation of the famous poet Vesal Shirazi, and the second is the Kurdish rhythmic translation of Fotuh al-Sham Ibn Umar Waqidi, written by Mullah Sadegh Alijani, the Imam and preacher of Hosseinabad village. This thirty-six thousand-bit poem has been written in six volumes and in two parts under the names of Tohfa al-Jalal and Tohfa al-Shahab. This article is a descriptive-analytical and based on library sources, introduces and writing style of these two books and their authors.

Keywords: Amrooleh. Tohtatoljalal. Tohfatoshahab. Amanullah khan. Wesal Shirazi. Ibn omer waqhedi. Fotuh al-Sham.

کورد له به‌شی پینجه‌می کتیی (تاریخ اربیل) ی ابن المستوفی (۱۲۳۹/ک ۶۳۷ز) (لینکۆئینه‌وه‌یه‌کی میژووی- شارستانییه)

م. ی. قاسم محمد فرج

Qasim.faraj@univsul.edu.iq

کتیی (تاریخ اربیل) به‌یه‌کین له‌سه‌رچاوه‌ میژووییه‌ ره‌سه‌نه‌کانی میژووی سه‌ده‌کانی ناوه‌راست (میژووی ئیسلامی) - به‌تایبه‌ت سه‌ده‌ی (حه‌وتی کۆچی / سیازده‌ی زایینی) داده‌نریت، ئەم کتیبه‌ له‌ پینج به‌ش پیکهاتوه‌ه. پینچتر دووبه‌شی له‌ لایهن (سامی بن السید خماس صقار) هوه، ساخکردنه‌وه‌ و رانانی بۆ کراوه. پینچتر توێژه‌ران و لیتینگه‌یشتوون ته‌نها ئەم دوو به‌شی (تاریخ اربیل) ماوه‌ته‌وه، به‌لام دواتر به‌شی پینجه‌می (تاریخ اربیل) له‌ کتیبخانه‌ی نیشتمانی تونس دۆزرایه‌وه، به‌ ناوی (شعراء الاندلسیین) و پاش ساخکردنه‌وه‌ و رانانی ده‌رکه‌وت، که ده‌ستنوسه‌که‌ تایبه‌ت به‌ شاعیرانی ئەنده‌لوس نیه، به‌ لکو به‌شی پینجه‌می (تاریخ اربیل) ه، باس له‌ (۳۳۴) شاعیری هه‌ولێر و ئەوانه‌ی سه‌ردانی هه‌ولێریان کردوه - ده‌کات.

ئامانجی ئەم توێژینه‌وه‌یه، خسته‌نرووی ژیان و بارودۆخ و کاریگه‌ری چه‌ندین شاعیر و نووسه‌ر و زانا و که‌سایه‌تی و شه‌رعزانی کورد و شوێنی ناوچه‌ کوردستانییه‌کانه‌ که له‌ کتیبه‌که‌دا باسکراوه. جگه‌ له‌ ئەوه‌یش باسی چه‌ندین ئەدیبه‌ و که‌سایه‌تی کردوه، که له‌سه‌رچاوه‌کانی تردا ئاماژه‌یان پینچه‌ کراوه، ئەم بابته‌ش بۆ دۆزینه‌وه‌ و پاراستنی میژووی کورد بایه‌خداره.

توێژینه‌وه‌که‌ کار به‌ میتۆدی میژووی، وه‌سفی و شیکاری ده‌کات و له‌ هه‌ندی شوێندا سود له‌ میتۆدی به‌راودکاری له‌ گه‌ل کتیبه‌ میژووی و گه‌ریده‌ و بولدانیه‌کانی هاوسه‌رده‌می خۆی وه‌رده‌گیریت.

کلێله وشه‌کان: کورد، میژووی ئیسلامی، ابن المستوفی، تاریخ اربیل، ناوچه‌ کوردستانییه‌کان.

Kurds in Volume Five of the Book (History of Erbil)

(Ebn Al-Mustawfy 637 H / 1239 M)

The book "History of Erbil" is considered to be one of the original historic sources of the mid-centuries (13th century/ 7th Hijri) Islamic history. The book comprised of five volumes, the first two of which have been identified and verified by (Sami Bn Al-said Khamas Saqar).

Researchers in the field believed that these two volumes were the only survived ones, but later the fifth volume of the book was found in the National Museum of Tunisia under the title "Andalusian Poets". After identification and versification, it was concluded that the manuscript is not about Andalusian Poets but it is the fifth volume of the book "History of Erbil" which is about 334 poets in and around Erbil.

The objective of this research is to present the lives and influences of many Kurdish characters, poets and scientists who are mentioned in the book. Moreover, this research presents a number of writers and characters who are not mentioned before which is valuable to Kurdish history.

The authors use historic, descriptive and analytical methodologies in the research and in some places, comparative methodology is used to compare the findings with historic books in the same century.

Key words: Kurd, Islamic History, Ebn Al-Mustawfy, History of Erbil, Hurdish Territory.

سیاسه‌تی ده‌ولته‌تی په‌هله‌وی دووهم له‌هه‌مبهر میدیای کوردی رۆژنامه‌ی (کۆهستان) و (رادییۆ تاران- به‌شی کوردی) وه‌ک نمونه

پ. ی. د. کارزان محمده‌ده‌حمده

karzan.ahmed@spu.edu.iq

هه‌لسه‌نگاندنی ئاراسته‌ و په‌وشی میدیای کوردی که ناوه‌ندی چاپوپه‌خشیان له‌ ده‌روه‌ی سنوری کوردستان و به‌تایبه‌تی له‌ پایته‌ختی ولاتانیتردا بووه، به‌په‌شته‌ستن به‌ دیکۆمینت و به‌لگه‌نامه‌ نه‌ینیه‌کان، رۆلێکی گرنه‌گ ده‌بینی له‌ بووژاندنه‌وه‌ی ئه‌رشیفی نه‌ته‌وه‌ی و هه‌لسه‌نگاندنی ئاراسته‌ی میدیا و نرخاندنی هه‌ول و کۆششی- نووسه‌ران و رۆژنامه‌نووسانی کورد له‌ تاراوگه‌.

ئهم توێژینه‌وه‌یه (په‌وشی میدیای کوردی له‌ سه‌رده‌می په‌هله‌وی دووهم له‌ به‌ر رۆشنایی به‌لگه‌نامه‌کاندا) به‌په‌شته‌ستن به‌ میتۆدی دیکۆمینتاری، تاوتۆی قۆناغی گرنه‌گی میدیای کوردی له‌ (تاران) ی پایته‌ختی ئێران له‌ ماوه‌ی جه‌نگی دووهمی جیهانی تا سالی (1951 ز) دا کردووه، به‌ئامانجی بنکۆلکاری و تیشک خستنه‌سه‌ر قۆناغی میژووی میدیای کوردی (رۆژنامه، رادیۆ) له‌ ده‌روه‌ی کوردستان.

ناوه‌رۆکی توێژینه‌وه‌که ده‌روازه‌یه‌کی گشتی و دوو به‌شی سه‌ره‌کی پیکهاتووه: به‌شی یه‌که‌م شروقه‌یه‌کی تیوری و دیکۆمینتارییه‌ ده‌رباره‌ی یه‌که‌مین رۆژنامه‌ی کوردی-فارسی (کوهستان) که له‌ شاری (تاران) ی پایته‌ختی ئێران له‌ ماوه‌ی حکومرانی په‌هله‌وی دووهمدا بلاوبۆته‌وه. به‌شی دووهم تایبه‌ته‌ به‌ تاوتۆی دامه‌زراندنی یه‌که‌مین رادیۆی کوردی له‌ شاری (تاران) له‌ به‌ر رۆشنایی دیکۆمینته‌کاندا.

له‌ کۆتایی توێژینه‌وه‌که‌شدا، کۆمه‌لێک ئه‌نجام و پاسپارده‌ و ده‌قی دیکۆمینت و به‌لگه‌نامه‌کان خراونه‌ته‌روو.

کلێله‌ وشه‌کان: میدیای کوردی، دیکۆمینتی نه‌ینی، حکومرانی په‌هله‌وی دووهم

The politics of the Second Pahlavi State Against Kurdish Media Kuhstan Paper and Kurdish Section of Tehran Radio as a Case Study.

Evaluation of the direction and status of the Kurdish media, which publishing centers were outside the countries of Kurdistan, especially in the capitals of other countries, based on secret documents, play an important role in reviving the national archive and re-evaluating the media direction and the efforts of Kurdish writers and journalists in exile. This research (the status of the Kurdish media in the second Pahlavi era according to the documents) depends on the documentary method to study an important stage of the Kurdish media in (Tehran), the capital of Iran during World War II and up to the year (1951) with the aim of excavating and shedding light on a historical stage of the Kurdish media (newspapers, radios) outside Kurdistan

The content of the research is a general introduction and two main sections: The first section deals with a theoretical and documentary explanation about the first Kurdish/Persian newspaper, that is, Kohistan newspaper, which was published in Tehran, the capital of Iran during the second period of Pahlavi rule. The second section deals with the establishment of the first Kurdish radio station in Tehran in light of the available documents. At the end of the research, there are results, recommendations and texts of documents.

Keywords: Kurdish Media, Secret Document, The Second Era of Pahlavi Rule

رێکاره کارگێڕییه کان و سیاسه‌تی به‌ریتانیا له ده‌رکردنی رۆژنامه‌ی تیگه‌یشتنی راستی-دا 1917-1919

م.ی. رۆژان سیفورا سکندر

Rozhan.saifur@spu.edu.iq

له ميانه‌ی جه‌نگی به‌که‌می جیهانی و رووداو و لیکه‌وته‌کانی، عێراق و باشووری کوردستان که‌وته‌به‌ر داگیرکاری به‌ریتانیا و به‌چهند قوناغیک و راسته‌وخۆ ناوچه‌که‌ی له‌پووی سیاسی و سه‌ربازی و کۆمه‌لایه‌تییه‌وه به‌ریوه‌ده‌برد. له‌گه‌ڵ هاتنیشیدا کۆمه‌لێک به‌ئێنی به‌خه‌لکی ناوچه‌که‌ و به‌تایبه‌ت کورد داوه و هه‌وێنی کۆنترۆڵکردنی رای گشتی ده‌دا. هه‌روه‌ها به‌مه‌به‌ستی راکێشانی سۆز و سه‌رنجی زیاتری کورده‌کان و بلاوکردنه‌وه‌ی کاروچالاکیه‌کانی خۆی، به‌ریتانیا ده‌ستی دایه‌ ده‌رکردنی رۆژنامه‌یه‌ک به‌زمانی کوردی له‌به‌غداد که‌ ئه‌ویش تیگه‌یشتنی راستیه‌

ئهم توێژینه‌وه‌یه، لیکۆئینه‌وه‌ ده‌کات له‌چهن‌دین به‌نگه‌نامه‌که‌ له‌دۆسیه‌یه‌که‌دا ریکخراون و پلان و ریکار و سیاسه‌ته‌کانی به‌ریتانیا له‌ده‌رکردنی رۆژنامه‌ی تیگه‌یشتنی راستی له‌به‌ر رۆشنایی ئه‌و به‌نگه‌نامه‌دا ده‌خاته‌پوو. بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ش ئهم توێژینه‌وه‌یه هه‌ولده‌دات له‌رێی رانان و شیکاری ئه‌و به‌نگه‌نامه‌وه و سه‌ره‌رای به‌کاره‌ینانی میتۆدی وه‌سفی شیکاری و به‌سودوه‌رگرتنیش له‌میتۆدی میژووی له‌چوارچێوه‌ی لیکۆئینه‌وه‌ی به‌نگه‌نامه‌ی-کتیبخانه‌ییدا ریکار و ئامانج و سیاسه‌ته‌کانی به‌ریتانیا به‌رامبه‌ر باشووری کوردستان له‌نیوان سالانی (1917-1919) دا بخته‌پوو.

کلێله وشه‌کان: باشووری کوردستان، رۆژنامه‌گه‌رپی کوردی، سیاسه‌تی به‌ریتانیا، رۆژنامه‌ی تیگه‌یشتنی راستی

British Policy and Administrative Procedures in Tegayshtni Rasti Newspaper 1917-1919

During the First World War Southern Kurdistan and Iraq were invaded by Britain; hence, Britain governed the area socially, politically and militarily. In the beginning of their invasion, they promised people of the region, including the Kurds, and tried to control the public opinion. In order to attract the attention of the Kurdish people and to spread their words, the British administration issued a Kurdish newspaper in Bagdad. This research aims to study some documents and hereby find out the British plan and policy behind issuing the newspaper in the light of those documents. To achieve its objective, this research reviews those documents by employing a descriptive analysis method. It also wants to show the British objective, procedure and policy between the years 1917-1919 by using a historical method of analysis.

Keywords: southern Kurdistan, Kurdish Journalism, British Policy, Tegayshtni Rasti.

کۆرده‌کانی کۆماری ئازربایجان و پرسی کوردستانی سوور

ئارتیوم تونویان
گاریک میساکیان

له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی که له ئیستادا به‌شیک له لایه‌نه سیاسییه‌کانی کۆماری ئازربایجان هه‌ول ده‌ده‌ن پرسی کورد و بوونی میژووییان له ناوچه‌که به‌شارنه‌وه، به‌لام تاوتوینکردن و لیکدانه‌وه‌ی واقیعه میژوویییه‌کان، سه‌رچاوه و به‌نگه‌نامه‌کانی به‌رده‌ست، ده‌ری ده‌خه‌ن که کۆرده‌کان له سه‌ده‌ه‌کانی ۱۹ و ۲۱-ی زاینیدا بوونیکی به‌رچاویان له ژبانی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی ئه‌م ولاته هه‌بووه. سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی که سه‌باره‌ت به کۆرده‌کانی ئازربایجان، توێژینه‌وه‌ی تاییه‌ت ئه‌نجام نه‌دراوه، به‌لام چاوخشاندن به ئه‌و لیکوئینه‌وه و به‌نگه‌نامه‌ی که له سه‌رده‌می یه‌کیته‌ی سۆفییه‌ت به‌جیماوه، ده‌توانیته سه‌باره‌ت به میژووی کۆرده‌کانی کۆماری ئازربایجان و ناوچه‌یه‌ک که "کوردستانی سوور" یان پێ ده‌ووت، رێخۆشکه‌ر بێت. ئه‌م توێژینه‌وه‌یه سوودی له میتۆدی وه‌سف-شیکاری ببنووه و پشته به سه‌رچاوه‌کانی کتیبخانه، به‌نگه‌نامه بلاوکراوه‌کان به زمانی رووسی، رۆژنامه رووسییه‌کانی ئه‌و قۆناغه و هه‌روه‌ها ئامار و سه‌رژمیرییه‌کانی ده‌وله‌ته‌کانی رووسیای قه‌یسه‌ری و یه‌کیته‌ی سۆفییه‌ت به‌ستووه. له‌م توێژینه‌وه‌یدا پێگه‌ی سیاسی، میژووی و کۆمه‌لایه‌تی کۆرده‌کان له ناوچه جیاوازه‌کانی کۆماری ئازربایجان له سه‌رده‌می یه‌کیته‌ی سۆفییه‌ت و پێشتر، بوونی کۆرده‌کان له کوردستانی سوور و کۆماری خۆبه‌رئۆه‌به‌ری نه‌خجه‌وان، بێکهاته‌ی دانیشتوانی کورد و سیاسه‌تی کۆماری ئازربایجانی یه‌کیته‌ی سۆفییه‌ت به‌رامبه‌ر به کۆرده‌کان ده‌خه‌رته‌ر به‌ر باس و لیکدانه‌وه.

کلێله وشه‌کان: کورد، کۆماری ئازربایجان، یه‌کیته‌ی سۆفییه‌ت، کوردستانی سوور

The Kurds of the Republic of Azerbaijan and the issue of Red Kurdistan

Although some political circles in Azerbaijan are currently trying to hide or distort the Kurdish issue and the historical presence of that people in the region, a study of historical facts, sources and documents shows that the Kurds had a significant political and social presence in Azerbaijan, especially in the 19th and 20th centuries. The Kurdish presence in the territory of present-day Azerbaijan and the Kurds' movements in the South Caucasus in the 19th and 20th centuries were accompanied by important political and historical events. Although there is not much specific scientific works on the Kurds of Azerbaijan, however, studies of existing studies and documents and sources preserved from the Soviet era can reveal remarkable facts about the history of the Kurds of Azerbaijan and the area called "Red Kurdistan". The article uses the descriptive-analytical research method. Mainly used library literature, documentaries printed in Russian, dailies published in Soviet Azerbaijan, as well as official census data published by the Soviet and Russian Empire's governments. The article attempts to study the historical, political and social presence of the Kurds in the Soviet Union and its predecessors in the territory of present-day Azerbaijan, as well as the political and social role of the Kurds in the region called "Red Kurdistan" and in the territory of the current NAR, to present the demographic picture of the Kurds in the above-mentioned territories and the policy of the governments of the Soviet and Democratic Republics of Azerbaijan towards the Kurds.

Keywords: Kurd, Republic of Azerbaijan, Soviet, Red Kurdistan.

دۆخی به‌رپۆه‌به‌رایه‌تییه‌کانی گومرگ و دارایی شاری مه‌هاباد له به‌ر رۆشنایی به‌نگه‌نامه‌کاندا 1947-1942 ز

فهره‌یدون حه‌کیم‌زاده

feridoon.hakimzade@gmail.com

مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی ئه‌م توێژینه‌وه‌یه‌ بریتیه‌یه‌ له لیکدانه‌وه‌ی رۆلی به‌رپۆه‌به‌رایه‌تییه‌کانی گومرگ و دارایی له‌سه‌ر کۆماری کوردستان. بۆ گه‌یشتن به‌م مه‌به‌سته‌، له مێتۆدی زانستی وه‌ک به‌یان-شرۆڤه‌ و هه‌روه‌ها شیکاری ده‌ق و به‌نگه‌نامه‌کان که‌ک وه‌رگیراوه. ئه‌م توێژینه‌وه‌ له چوار ته‌وه‌ری سه‌ره‌کی پێک دی که‌ بریتین له بارودۆخی شاری مه‌هاباد له سالانی 1942 تا 1947 ز هاتی سوپا بێگانه‌ وه‌ک رۆوس بۆ ناو شار- دووه‌میش دامه‌زرانی کۆماری کوردستان به‌ پێی راپۆرته‌کانی به‌رپۆه‌به‌رایه‌تییه‌کانی گومرگ و دارایی- سه‌په‌م هینانی چه‌ند به‌نگه‌یه‌کی گرینگی ئابوری که‌ ده‌رخه‌ری راده‌ی به‌رزیا نزمی بژیوی خه‌نکانی ئه‌و ده‌قه‌ریه‌ به‌ پێی راپۆرته‌کان - چواره‌م ته‌رخانه‌کردن و تاوتوێکردنی ئه‌و به‌نگانه‌ی له‌و دوو ئیداره‌ ده‌رچوون و چۆنییه‌تی بارودۆخی سیاسی ئه‌و فه‌تره‌ زه‌مه‌نییه‌ روون ده‌که‌نه‌وه. ئه‌م توێژینه‌وه‌ گه‌یشتووه‌ته‌ ئه‌و ده‌ره‌نجامه‌ که‌ گومرگ و داهاقی ئه‌م ناوه‌نده‌ ئابوورییه‌ له‌وسادا گرینگییه‌کی تایبه‌تی بووه‌ و یه‌کی له‌و مژارانه‌ بووه‌ که‌ له‌لایه‌ن به‌رپرسانی کۆماره‌وه‌ مشووری لێ خواره‌وه‌ و له‌و پێناوه‌دا چه‌ند ستراتیژی سه‌ره‌کییان گرتووه‌ به‌ر وه‌ک: په‌ره‌پیدانی ئابوری ناوچه‌ له‌ رینگای هاندانی خه‌نکه‌ بۆ کشتوکال به‌ مه‌به‌ستی خۆبژیوی؛ پشتیوانی له‌ به‌ره‌می خۆمائی وه‌کوو گه‌نم، جۆ و تووتن و...، کۆنترۆلی گومرگ له‌بابه‌ت ناردن و هاوردن و رینگری له‌ فرۆشی داهاقی خۆمائی له‌ ده‌ره‌وه‌ و به‌پێچه‌وانه‌، پشتگری له‌ فرۆشتن و خورده‌کردنه‌ی داهاقی خۆمائی له‌ چوارچێوه‌ی سنووره‌کانی حکومه‌تی کوردستاندا.

کلێله وشه‌کان: کۆماری کوردستان، مه‌هاباد، گومرگ، دارایی، سۆڤیه‌ت، تووتن

Customs and Finance Management of Mahabad City, in the Light of Documents

The main purpose of this paper concerned with the review and survey of the role of custom management in Kurdistan republic (1946) government. To achieve this goal, by a historical approach, methods such as analytical-descriptive, text analysis and documentary analysis were used. This research includes four main topics, namely conditions of Mahabad city from 1942 to 1947; establishment of the Kurdistan republic in 1946; showing several historical documents about living of local people and analysis of custom office in the Kurdish government in Mahabad. The research findings suggest that Customs and its revenue were very important at that time as a result the authorities of the Republic of Kurdistan more or less have paid attention to this economic center; so, in this regard, they have adopted various strategies for example Economic development of the region with the aim of self-sufficiency and back up local products such as wheat, barley and tobacco. Controlling the customs office and supervising exports and imports So that they prevented the sale of domestic products outside the borders, while transactions inside the Kurdistan were encouraged by the Kurdish management.

Keywords: Republic of Kurdistan; Mahaba, Customs, Property, Russia, Tobacco

بایه‌خدانی زانایانی کورد به زانسته عه‌قلیه‌کان

له میانه‌ی دهستنوسی مەلا ئیبراهیمی گۆرانییه‌وه

م.ی. عابد ئەحمەد پشده‌ری

abid.kheder@univsul.edu.iq

ئاشکرایه که مزگه‌وت و حوجره‌کانی کوردستان هه‌تا نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی رابردووش تاکه مه‌ئبه‌ندی فیروون و مه‌عریفه بوون و بگه‌ دهیان و سه‌دان زانا و ئەدیب و شاعیر و که‌سایه‌تی سیاسیان پێگه‌یان دووه، هاوکات پۆلی به‌رچاویان گێراوه له خزمه‌تکردنی بزاف و ره‌وشی رۆشنگه‌ری و رزگاربخواری گه‌لی کورد. هه‌رچی ده‌باره‌ی قوتابخانه ئاینیه‌کانی کوردستانه، ئەوا له نیوه‌ندی سه‌رجه‌م ئەو قوتابخانه‌یاندا ته‌واوی زانسته ئیسلامیه‌کان خوێندراوه و قوتابی سالانیکی زۆری ته‌مه‌نی ته‌رخان کردوه بۆ فیروونی زانسته جو‌راو جو‌ره‌کان. به‌لام ئەوه‌ی جێی سه‌رنجه زانایانی کوردستان زۆر تر بایه‌خیان به زانسته عه‌قلیه‌کان: (مه‌نتیق، که‌لام و فه‌لسه‌فه) به‌راورد به زانسته‌کانی دیکه داوه. ئەم توێژینه‌وه‌یه‌ش هه‌ولێکه بۆ تیشک‌خستنه سه‌ر به‌شێک له گرنگیدانی زانایانی کورد به خوێندنی ئەو زانستانه و قوڵبوونه‌وه‌ی زیاتریان له‌و بواره‌دا، ئەویش له میانه‌ی مۆله‌تنامه‌یه‌کی ده‌ستنوسی مەلا ئیبراهیمی گۆرانی، که نیو براو یه‌کێکه له گه‌وره‌ترین زانایانی کورد له سه‌ده‌ی یازدهه‌می کۆچیدا.

کلێله وشه‌کان: ده‌ستنوس، مەلا ئیبراهیمی گۆرانی، مزگه‌وت.

Indeed, the mosques and schools were the center of teaching and learning until middle of the last century, in all Kurdistan areas. Moreover, hundreds of religious scholars, politicians, writers and poets had a great role of giving momentum to scientific movements in Kurdish society. In these schools, all different sciences were taught while students spent many years to learn them. However, it can be seen that the Kurdish Muslim scholars focused on the rational sciences, such as logic, kalam and philosophy more than others.

Keywords: Handwritten, Mulla Ibrahim Gorany, Mosque.

گۆرانکاریه‌ کانی بواری خوێندنی ژنانی کوردستان له سه‌رده‌می په‌هله‌وی یه‌که‌مدا

به‌ جه‌خت‌کردنه‌وه‌ی له‌سه‌ر قوتابخانه‌ نوێیه‌ کانی کچان

د. شه‌ین رعنا‌یی

Email: shahinranaie@gmail.com

له‌ کۆتاییه‌ کانی ده‌سه‌لاتی پاشایه‌تی ناسردین شادا، قۆتابخانه‌گه‌لی نوێ له‌ ئێراندا دامه‌زران و هێدی هێدی له‌ ناوچه‌ جوړاجۆره‌ کانی ولاتدا په‌ریان سه‌ند. هاوکات له‌ته‌ک دروستبوونی ئەم قوتابخانه‌دا زه‌مینه‌ی به‌شداری کچان له‌ بواری فێرکردندا ره‌خسا. ئەم پرۆسه‌یه‌ له‌ ناوچه‌ جوړاجۆره‌ کانی ولاتدا زۆر جیاواز و جیا بوو. له‌ کوردستاندا به‌ هۆی زالبوونی بونیادی خێل له‌ کۆمه‌لگه‌دا، ئاستی نزمی رێژه‌ی شارنشین و کاریگه‌ری که‌می گۆرانکاریه‌ کانی سه‌رده‌می مه‌شروته‌، به‌شداری کچان له‌ قوتابخانه‌کان و کایه‌ی په‌روه‌رده‌ و فێرکردندا لاواز بوو. به‌ هاتنه‌سه‌رکاری سه‌رده‌می پاشایه‌تی په‌هله‌وی کۆمه‌لگه‌ هه‌نگاوی گرنگ به‌ ئاراسته‌ی گه‌شه‌ و په‌ره‌پێدانی فێرکردنی ژنانی کوردستان گیرانه‌به‌ر. کێشه‌ی ئەم توێژینه‌وه‌یه‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ ئه‌و گۆرانکاریانه‌ی که‌ له‌ بواری فێرکردنی ژنانی کوردستاندا له‌ سه‌رده‌می ره‌زاشادا سه‌ریان هه‌لدا کامانه‌ بوون و ئه‌و پێوه‌ره‌ کۆمه‌لگه‌یه‌تی، کولتوری و سیاسیه‌یه‌ که‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئەم گۆرانکاریانه‌ هه‌بوو چی بوون؟ به‌ گوێره‌ی ئەنجامه‌ کانی توێژینه‌وه‌، یه‌که‌م قۆتابخانه‌ی نوێ کچانه‌ له‌ کوردستاندا له‌ سالانی سه‌ره‌تای حکومه‌تی ره‌زاشادا دامه‌زران و ژماره‌ی فێرخوازان له‌م جوړه‌ قوتابخانه‌دا به‌ تابه‌ت له‌ قۆناعی سه‌ره‌تاییدا گه‌شه‌ی به‌رچاوی به‌خۆوه‌ بینی. به‌لام به‌ هۆی نه‌بوونی که‌ره‌سته‌ فێرکاریه‌ پێویسته‌کان و دۆخ و زه‌مینه‌ کۆمه‌لگه‌یه‌تی و کولتوریه‌ کانی ناوچه‌ که‌ په‌ره‌سه‌ندنی سیستمی فێرکردنی نوێ به‌ به‌راورد به‌ ناوچه‌ کانی دیکه‌ی ولات زۆر خا‌و بوو.

کلێله‌ وشه‌کان: سه‌رده‌می په‌هله‌وی یه‌که‌م، کوردستان، قوتابخانه‌کان، کچان، فێرکردن.

The Women's Educational Evolutions of Kurdistan in the Pahlavi 1 Era: With an Emphasis on the Modern Schools of Girls

The modern schools of Iran were built and gradually developed overall the country in the last age of Nasser al-Din Shah Qajar. They provided conditions for girls to present in the education sector. This process was considerably different in the various parts of Iran. In Kurdistan, the vast majority number of girls could not be present in schools, because of the tribal structure dominance on the society, limited urbanization and slight influences of constitution period on this region. When Reza Shah Pahlavi assumed power proceeded important steps to grow and develop women's educational level. The problem of this research is that what changes were created in the women's educational sector of Kurdistan in Reza Shah's reign and which social cultural, and political criteria influenced on these evolutions? According to the outcomes of this essay, the first modern girl school of Kurdistan was built just during the first years of Reza Shah's government. The number of students who educated at elementary schools steadily grew significantly. But, the extension of the modern educational system was too slow compared with other parts of the country, because of the lack of educational facilities and social and cultural conditions of this region.

Keywords: The Pahlavi 1 Era, Kurdistan, Schools, Girls, Education.

Research Abstracts

INTERNATIONAL CONFERENCE ON THE HISTORY OF THE KURDS
IN THE LIGHT OF MANUSCRIPTS AND DOCUMENTS

University of Slemani / Kurdistan Centre for Documents
and Academic Research
Cihan University-Slemani Research and Training Centre.

15-16/02/2022

<https://hklmd2022.univsuLedu.iq/>